कातीयसूत्रवृत्त्यर्थसंग्रहः

४४४६

4446

F. = 30

18 double.

यज्ञविषयकंप

पुस्तकमिदं रामचंद्रपाठकीयम्

श्रीगणेशाय नमः। उक्ताः परिभाषाः। पौर्णमासेष्टिरुपदिश्यते। सर्वां पौर्णमासीमुत्तरां वोपवसेत्। द्वे पौर्णमास्यौ पूर्वा चोत्तरा च। पंचदशी पूर्वा प्रतिपदुत्तरा। तत्कु
तः। एषा ह संवत्सरस्य प्रथमा रात्रिर्यत्फाल्गुनी पौर्णमासी योत्तरैवोत्तमा या पूर्वेति श्रुतेः। पूर्वस्यामुत्तरस्यां वा पौर्णमास्यामुपवसेदग्न्यन्वाधानादि
नियमं कुर्यात्। उपान्त्याद्भ्रूसहस्रानुशासनादाधारस्यापि कर्मत्वं। तत्र पूर्वोपवासे ऽपः प्रणयनादिर्ब्राह्मणतर्पणान्तः कर्मकलापस्तूत्तरेह्नि क
र्तव्य उत्तरोपवासे च सर्वं रात्रिवृत्तान्ते। अपर आह। द्वे पौर्णमास्यौ। आवर्तनोत्तरं प्रतिपत्संधिमती तदन्या च। तत्रावर्तनोत्तरसंधिमत्यामुपवासे त
दुत्तरदिने ऽपः प्रणयनादिर्ब्राह्मणतर्पणान्तः कर्मकलापस्तदन्यस्यामुपवासे च सर्वः कार्य इति। पौर्णमासेष्टेः काल उक्तः। विधिस्तूपदिश्यते
। अग्न्यन्वाधानमध्वर्युर्यजमानो वा कुर्यादिति वाक्यशेषः। अध्वर्युः कर्मसु वेदयोगादित्यध्वर्युकर्तृकत्वे सिद्धे पुनरध्वर्युग्रहणं होतृवेद
विहितान्यन्वाधानस्य समाख्यावशादध्वर्युकर्तृकत्वप्राप्तेर्बाधनार्थं। अग्न्यन्वाधानं कथं कुर्यादित्याह। ममाग्ने वर्चो विहवेष्वस्त्वित्यनेन वयं त्वेधाना
स्तन्वं पुषेम। मह्यं नमन्तां प्रदिशश्चतस्रस्त्वयाध्यक्षेण पृतना जयेमेत्याहवनीये समिधमादधाति। यजमानकर्तृकत्वे आवयोरग्ने वर्च
आवाभ्यां नमन्तामिति मन्त्रोहः। अस्मादिकर्तृकत्वे। अस्माकमग्ने वर्चो [illegible] अस्मभ्यं नमन्तामिति। अध्वर्युकर्तृकत्वे तूहो न भवति। तूष्णीं द्विती

यं॰ समिधमादधातीत्यनुवर्त्तते॰ एवमितरयोरग्न्योः। इतरयोर्गार्हपत्यदक्षिणाग्न्योरेवं प्रथमां मंत्रेण समिधमादधाति तूष्णीं द्वितीयां॰ तत्र प्र
थमं गार्हपत्ये ततो दक्षिणाग्नौ॰ कुतोयं क्रम इति चेत्॰ अग्न्यन्वाधानस्य देवतापरिग्रहार्थत्वात् देवतानां प्रथमं गार्हपत्ये पत्नीसंयाजेषु ततो दक्षि व्याख्या
णाग्नौ यजनात् प्रधानक्रमस्य गुणैरनुसरणीयत्वात्॰ अग्न्यन्वाधाने पक्षांतरमाह॰ महाव्याहृतिभिर्वा प्राक्संस्थं॰ भूर्भुवः स्वरिति
तिस्रो महाव्याहृतयस्ताभिः क्रमेण प्राक्पूर्वस्यां दिशि संतिष्ठते समाप्यते यथा तथा समिधमादधाति॰ प्रथमं भूरिति गार्हपत्ये ततो भुवरि
ति दक्षिणाग्नौ ततः स्वरित्याहवनीये समिधमादधातीत्यर्थः। एवं हि प्राक्संस्थता समिदाधानस्य भवति॰ ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ अत्र तूष्णीं द्वितीयामित्युक्तेः प्रथमसमिदाधान एव मंत्रविनियोगो नो द्वितीयसमिदाधानं तूष्णीं भवतीति अ
ग्न्यन्वाधाने तृतीयं पक्षमाह॰ तूष्णीं वा यथापूर्वं॰ यथापूर्वमिति योयः पूर्वमुत्पन्नोग्निस्तस्मिंस्तस्मिन्निति यथापूर्वं॰ ततश्च प्रथमं गार्हप
त्ये ततआहवनीये ततो दक्षिणाग्नाविस्येवं क्रमेण तूष्णीमेव प्रथमां द्वितीयां च समिधमादधातीत्यर्थः। अस्मिन्पक्षे चतुर्ग्रहणादेव समिदा
धानं भवति भेदकारणाभावात्॰ अहनि मांसमैथुने वर्जयेत्॰ अहनीत्यन्वाधानीयाहनीत्यर्थः। पर्वणि मांसमैथुनवर्जनं न्यस्मान्नियमात्सुन

रुपादानं कृत्वा दर्शपौर्णमासप्रकरणोस्य पाठात् स्मार्तोग्निरनारभ्याधीतः प्रतिषेधः पुरुषार्थः। कोस्य विशेष इति चेत्। अनाहिताग्नित्वद
शायां रागवशात्पुरुषप्रसवायमंगीकृतस्य प्रतिषेधोल्लंघने कृते पि कृतुजन्यफलकामनयाहिताग्नित्वदशायां कृतुसाद्गुण्यार्थं प्रतिषेधा
वश्यपालनमेव विशेष इति। केशश्मश्रु वपने वा शिरवं। वपत इति कर्तृगामिक्रियाफलबोधकेनात्मनेपदेन नापितसंविधानं गम्यते। वप
तिश्छेदनार्थः। केशश्मश्रुछेदनानुकूलं नापितसंविधानं करोतीत्यर्थः। वाशब्दो विकल्पार्थः। नवपते वपते वेति। यदा न वपते तदा शि
रवं शिरवां न वपते। अपर आह। अथ शिरवं वा वपते समशिरवं [illegible] वा सर्वथा केशश्मश्रुवपनं नित्यमेवेति। अपराह्ले व्रतोपायनीयमश्नी
तः सर्पिषाऽनुहितौ। पत्नीयजमानावपराह्लेऽह्नोपरभागे [illegible] तायभोजनायोपेयते मान्त्रेण नियम्यत इति व्रतोपायनीयमभमाषालवणादि
[illegible]मनुहितौ वत्सौ यथा भवतस्तथाऽश्नीतः। सर्पिषेति नियमार्थं। सर्पिषा सहितमेवाश्नीतो न कुक्कुतैलादियुक्तं वेति। न च यवाग्रयणोत्तरं
शाल्योदनौ ब्रीह्याग्रयणोत्तरं यवपिष्टवाद्यादि भोजं स्वरूपः सैंधवयुक्तस्तु भयं चापि व्रतोपायनीयं। अमावास्यायां तु शिरवापिष्ट वर्जनमिति
शिष्टाचारः। अनुहितावितिनियमः प्रकरणाविशेषेपि वाक्यबलीयस्त्वात् पौर्णमासांगमेवातो दर्शे न प्रवर्त्तत इति पितृभूत्याचार्याः। अयं च

श्वोनक्ष्यतेतदन्त २

रागप्राप्त एव निषेधनेसर्पिरादिनियमः कर्तव्यो ऽशनं तु पुरुषार्थमेवातो ऽसामर्थ्यादिप्रयुक्ताशननिवृत्तौ तदंगं नियमोपि निवर्तते· अंतरेणाप
राग्नीगत्वापरेणाहवनीयं प्राङ्मुखस्तिष्ठन्नग्निमीक्षमाणो ऽप उपस्पृश्य व्रतमुपैत्यग्ने व्रतपत इदमहमिमितिवा· ब्रह्माशनानंतरं यजमानो ऽपराग्नीगा
र्हपत्यदक्षिणाग्नी अंतरेणार्थात्तयोरंतरालमार्गेण गत्वाहवनीयमपरेणाहवनीयाद्पश्चिमस्मिन्प्रदेशे अदूरे प्राङ्मुखो ऽभिमुखस्तिष्ठन्नग्नि
माहवनीयमीक्षमाणो ऽप उपस्पृश्य अग्ने व्रतपत इदमहमित्यनयोरन्यतरेण मंत्रेण व्रतं कर्मांगभूतं शास्त्रीयं सत्यवादित्वादिनियममु
पैसंगी करोति· आहवनीयमपरेणेति देशाद्वितरेनवंतस्ययोगे एनपा द्वितीये निर्दिष्टशब्दयोगे पंचम्यपवादो द्वितीया· आहवनीयमपरे
णतिष्ठतो ऽग्नीक्षणविधानसामर्थ्यात्पूर्वाभिमुखत्वलाभे प्राङ्मुख इत्युक्तं प्रोषितस्यापि यजमानस्य व्रतोपायने प्राङ्मुखत्वविधानार्थं· केचि
त्पूर्वकपस्पर्श [illegible] इत्याचमनं· स्पर्शमात्रमित्यन्ये· सत्यवादितः अत इतिश्रुतग्रहणानंतरं· कर्मांगमुत्तरेम सत्यवदनं· उत्तरे व्रतग्रहण
उत्तरकालेयत्सत्यवदनं तत्कर्मांगं कर्तव्यं· अत उपनयनात्प्रभृतिसामरणं विधीयमाने तस्मात्तेन सत्यवदनेन पुनरुक्ता तामप्युक्ताः तस्य
पुरुषार्थत्वात्· कर्तव्यं पुरुषार्थयोर्विशेषश्च मांसमैथुनप्रतिषेधव्याख्येयः। यज्ञाग्न्याधानोत्तरं मन्त्रनातिथ्यपनोदप्रतिदावाधानर्भी

3

सपक्वेनाप्युदकानि वर्जयेदिति सूत्रकारो वक्ष्यति तन्मध्यक्रतुप्रकरणपाठात्त्वर्थत्वे पिशाचान्तु वर्जनपरत्वात्तेनापि पौनरुक्त्याभावः। आ
रण्यौषधीनामश्नीयाद्वा। अहरहशाने नियमउक्तः। सायमाशने त्वयं सकृत्प्राशे नियमउच्यते। वृक्षाणामाम्रादीनामारण्यौषधीनां श्यामाकगुण्डप्रभृतीनां
संबन्धि किंचिदश्नीयात्। वा शब्दो विकल्पे। अश्नीयान्न वाश्नीयादिति। तथा च शातपथश्रुतिः आरण्यमेवाश्नीयाद्या वा आरण्या ओषधयो यद्वा वृ
क्ष्यमिति। एक आशनं विहितं मन्यन्ते च यथारण्या ओषधीरश्नाति बर्हिर्वोमे धमस्नातीत्यादिना प्रतिषिद्धं। आहवनीयं गृहपत्योः मध्ये। अथ इ
तिवयरस्याग्न्यपेक्षया न पुनरनाहितानां क्रमो। गार्हपत्यस्य वा। [illegible] वृष्याविच्छिन्नं पृथक्त्वं तेन गृहपत्यापि पदेन सहाधः पदमनुव
र्तते। आहवनीयं गृहपत्यो गार्हपत्यं गृहपत्यो इति विकल्पार्थो वा शब्दः। सद्यो वा प्रातः। [illegible] साध्यं पौर्णमासकर्मेत्यनेन सद्यः समानेह
न्यन्वाधानादिवालुणतर्पणान्तमथ वाक (३) र्वश्वं तत्र प्रातर्यागदिन एव न पूर्वस्मिन्नन्वाधानदिने। तत्र यागस्य प्रातरेव वि
धानात्तत्र मार्गोवयवालु विहितस्य व्रतोपायनीयस्य सामर्थ्याद्विहितयोर्वृक्षारण्यौषध्योर्वक्ष्यमाणगार्हपत्याहवनीयान्यतरगृहशयनमुपो
ष्यविधिवृत्तिः। अपर आह। सद्यो वा प्रातः। प्रातस्तनं तत्रोपवासप्रक्रमे सद्यस्तस्मिन्नेव दिनेऽन्वाधानादिवालुणतर्पणान्तं कर्म कर्तव्यं अनप्

त्तद्दिने ॰ अन्वाधानं कृत्वोत्तरदिने [illegible] ॰ पः अप्रणयनादि [illegible] ब्राह्मणतर्पणान्तं कर्म कर्त्तव्यमिति ॰ अग्निहोत्रं
हुत्वा ब्राह्मणं वृणीते ब्रह्मिष्ठं भूपते भुवनपते महतो भूतस्य पते ब्रह्माणं त्वा वृणीमहे इति ॰ मातरित्यनुवर्त्तते ॰ अग्निहोत्रं हुत्वा प्रातरेव भूपते इ
त्यादिना मन्त्रेण यजमानो ब्रह्मिष्ठमतिशायितं ब्रह्मवेदस्तत्वतं वेदत्रयविहितं कर्म सम्यग्जानन्तं ब्राह्मणं तत्संस्कारकर्त्विजं ज्ञानाहृतप्रेसवे
क्षणाधिकारिणं वृणीते कर्मणि प्रवर्त्तयति ॰ प्रातरित्यनुवृत्तेर्वाग्निहोमोनन्तरकालिकत्वसिद्धेः अग्निहोत्रं हुत्वेत्येतदामावास्यतन्त्रे ॰ अग्निहोत्रा
नन्तर्यविधानार्थं ॰ तत्र प्युक्तमुदिते पौर्णमासस्य तन्त्रं प्रक्रमियादनुदिते आमावास्यस्येति ॰ ततो जपति भूपतिरहं भुवनपतिरहं म
हतो भूतस्य पतिर्भूर्भुवः स्वर्देव सवितरेतं त्वा वृणीते बृहस्पतिं ब्रह्माणं तदहं मनसे प्रब्रवीमि मनो गायत्र्यै त्रिष्टुभे त्रिष्टुब्जगत्यै जगत्यनु
ष्टुभेनुष्टुप् प्रजापतये प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यो बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्माहं मनुष्याणां ॰ ततो ब्रह्मा अहं भूपतिरित्यादि मनुष्याणामित्यन्तं मन्त्रं ज
पति ॰ तत्र ग्रहणं वरणाजपयोः सन्नियोगशिष्टत्वार्थं ॰ अतः पवमानेष्ट्यादौ दीक्षणीयादौ च वरणाभावे जपस्याभावः ॰ वाचस्पते यज्ञं गोपायेत्या
॰ आहेति कर्त्तव्येन यजमानः संबध्यते ह्यस्य के ॰ ततो ब्रह्म वेदे सपदे सुगं चेतत् ॰ काण्वानां देव सवितरित्युक्त्वा वाचस्पते यज्ञं गोपायेति पाणितः अपरेणाग्नि

4

हवनीयं दक्षिणेनेति आमनति· दक्षिणतो ब्रह्मयजमानयोरासने इति परिभाषणा ब्रह्मासनं दक्षिणतः। उत्तरत उपचारो यज्ञ इति परिभाषया ब्र
ह्मवरणमुत्तरतः। अतः स्वासनउपवेशनाय। ब्रह्मयजमानदक्षिणतो गंतव्यं तत्र मार्गविकल्पमाह· आहवनीयमपरेणाहवनीयादपरस्यां दि
शि वा पूर्वेण वा पूर्वस्यां दिशि प्रथममतिनतो दक्षिणेन दक्षिणस्यां दिश्यपतिक्रामतीत्यर्थः। अपरेण वेति वाशब्दोध्ये पक्षांतरमार्गाकांक्षायाम
पराविधित्वेनोपस्थितस्य पूर्वस्य तथात्वेन संबंधः। अपरेणेत्येनबंतस्यादिगुपाधिकसंमम्यतार्थ्य इतेयोगे पंचम्यपवाद एनपा इति
द्वितीयेति द्वितीया· दक्षिणेति च दक्षिणस्यां दिशि सर्वे आजं तं· अहे दैधिषव्योदतस्तिष्ठान्यस्य सदने सीद योस्मत्पाकतर उँ ब्र
ह्मसदनमीक्षते· दक्षिणातिक्रमणानंतरं अहे दैधिषव्य इति मंत्रेण ब्रह्मसदनं ब्रह्मोपवेशनस्थानमीक्षते अहेत्येव· ब्रह्म
सदनात्तृणं निरस्यति निरस्तः पाप्मा सहतेनयं विश्व इति· ईक्षणानंतरं च ब्रह्मा तस्मादेव ब्रह्मसदनात्तृणमेकं प्रादेशिकं नैर्ऋ
त्यां निरस्यति निरस्तः पाप्मेत्यादिमंत्रेण· इतरेवत्तृणानिरसनोपदेशात् ब्रह्मसदनं कुशादितृणानि भिन्नानीति गम्यते· इदमहं ... स्यते:
सदामि सीदामि मुक्तो देवेन सवित्रा प्रसूतस्तनये प्रब्रवीमि तद्वायवे नतस्थित्वा इति ब्रह्मणा सदनमाहवनीयमभिमुख उपविशतीति· इ

दमहमिसनेनमंत्रेणब्रह्माब्रह्मसदनेआहवनीयमभिमुखः अभिलक्षितमुखउपविशति· लक्षणलक्षणभावयोनकस्याभिशब्दस्याभिरभागइति
कर्मप्रवचनीयसंज्ञाविधानात्तद्योगेद्वितीया· प्रस्तुतेब्रह्मसदनेपुनरुपादानंनियमार्थं· ब्रह्मसदनेएवोपविशतिनदाहवनीयाभिमुखएवोप
विशतिनयदारण्यचक्रआदावुपदिश्यतिनतदापि· वाग्यतआनुयाजप्रसवात्· आअनुयाजप्रसवात्· अनुयाजप्रसवोनामब्रह्मन्प्रस्थास्यामीतिप्रै
षस्तस्यर्नं[illegible]मर्यादायामाङ्· भागपरिहरणादि· भागपरिहरणमादिर्यस्यतद्भागपरिहरणादितथाभवतितथावाग्यतआनुयाजप्रस
वात्स्यादा· आ(तोवांयमःस्या) इत्तावषट्कारान्तु· [illegible]कृतिप्रुपाकृतिम[illegible]तौ[illegible]कृतिसाविद्याकृतसापाआकृतयोऽवषट्कारात्तु[illegible]ब्रह्मवरणाब्र
ह्मसदनेक्षणतृणंनिरस्यनोपवेशनान्यादृतातूष्णीभावेनस्युः। आवषट्कारस्यसमन्तात्समंचकाविधियाचतेपिलक्षणयातूष्णीभावपरत्वं·स
कार्यस्यतदुपादानमंतरेणापिसिद्धेः। अत्रवाव्रतोपायनं· अत्रब्रह्मणिस्वासनउपविष्टेसतियजमानोयथोक्तंव्रतोपायनमंतरेणपराग्नीग
त्वेसादिनोक्तं [illegible]वाकरोतिपूर्वदिनएववा· व्याहृसवैस्वंमंत्रंजपेत्· वाग्यतोब्रह्माव्यांसमाहृस्वंवाग्यमनंपरित्यज्यवैस्वंमंत्र
माकरणिकंजपेत्· अभ्युत्थिता· हृसवैस्वंमंत्रंजपेभ्रमश्रपर्ाजिशे[illegible]उपवेशनादानानंतरंहविष्कृदाह्वानंयावत्तावद्धवयोर्वाग्यमनंविहित

मस्ति॰ अपर आह॰ अध्वर्युश्च चकाराद्यजमानश्च व्याहरेत्सर्वे ह्येवं मंत्रं अपेयजमानस्य वाग्यमनं विहितमस्तीति॰ प्रणयध्वं देवता वर्द्धयसंनाकस्य पृ
ष्ठे यजमानो अस्तु॰ सप्तऋषीणां७ सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेह्यों प्रणयेति प्रणीताः प्रसौतिः॰ अलन्नपः प्रणेष्यामीत्यध्वर्युणा प्रोक्षि
तो अलं प्रणय यज्ञमितिमंत्रेण७ ता प्रणीताः प्रणीयमानाः प्रसौ सनुजानाति॰ यजमानो सत्यां यजमानौ च धेहीति यजमानाः संतु यजमानांश्च धेहीति
क्रमेण द्विबहु यजमानकेस्योरूः। एवमामंत्रित ओंकारेण॰ वक्ष्यमाणो बुरुविः प्रोक्षणपरिग्रहे अथ बर्हि [illegible] ः प्रोक्षणसामिधेन्यतु वचने सामं
त्रितदृंक रिष्यामीसेवमध्वर्युणा प्रश्नो अलैः समनुने व प्रकारेण ओंकारेणासहैवप्रसौतिःओ एमध्यमपुरुषैकवचनप्रयोगेणानुजानातिः [illegible]
[illegible] प्रोक्षयतामिति हविषि॰ हविः प्रोक्षणेध्वर्युणा [illegible] वलन्हविः प्रोक्षिष्यामीसामंत्रितो अलं प्रोक्ष यज्ञमितिमंत्रेणप्रसौति॰
इध्माबर्हिषोश्च॰ इध्माबर्हिषोश्च प्रोक्षणे अलन्निध्मं प्रोक्षिष्यामि अलन्बर्हिः प्रोक्षिष्यामीत्यध्वर्युणामंत्रितो अलं च कान्ता प्रोक्षयतामिति सर्वे वमंत्रे
ण प्रसौतिः॰ हस्तेनपरिग्रहणं वेदि७ कुशा वेदिं देवाः सदनानि संतु त्वस्यां बर्हिः प्रथतां७ साध्वंतर्हि७ न्वा पृथिवी देवी देव्यस्त्विति वेदिं परिगृह्णं
तं॰ अलन्पूर्वपरिग्रहं परिग्रहीष्यामि अलन्नुत्तरपरिग्रहीष्यामीत्यध्वर्युणामंत्रितो अलं वेदिं परिगृह्णतं तस्याः परिग्रहं कुर्वंतमध्वर्युं हस्तेनप

मी

ते प्राशित्रं ब्रह्मणो भागः यवमात्रं पिप्पलमात्रं वाऽवत्तः

दिग्ग्रहाणेत्येवमादिना मंत्रेण प्रसौति॰ प्रजापतेनुब्रूहियज्ञमिति सामिधेनीरनुवक्ष्यंतं॰ ब्रह्मन्सामिधेनीरनुवक्ष्यामीत्येवं होतामंत्रितो ब्रह्मा सामिधेनीः समिदाधानं चानु
नुवक्ष्यंतं होतारं प्रजापतेनुब्रूहियज्ञमित्यनेन मंत्रेण प्रसौति॰ देवता वर्द्धयत्वमिति सर्वमनुजानाति॰ प्रणीतानां प्रसवे प्रणयय यज्ञं देवता वर्द्धयत्वमित्यादिमंत्र उक्त
स्तत्र प्रणय यज्ञमिति पदद्वयव्यतिरेकेण देवता वर्द्धयत्वमित्यादि यजमानं च धेहीति शेषं सर्वत्र प्रोक्षयज्ञं ब्रह्मस्येप दिग्ग्रहाण प्रजापतेनुब्रूहियज्ञमिति मं
त्रत्रयेनुषजति॰ अत्राध्वर्युयजमानवेदीनामनेकत्वेपि मंत्राणामूहस्तथा देवभाष्ये॰ मित्रस्यत्वा चक्षुषा प्रतीक्षनेद्वति प्राशित्रं प्रतीक्षते॰ मित्रस्यत्वा चक्षु
षा प्रतीक्षइति प्राशित्रं प्रतीक्षते॰ दीयमानमानमाहियमाणं वा वीक्षयति॰ देवस्यत्वेति प्रतिगृह्णाति॰ अध्वर्युणा समर्प्यमाणं प्राशित्रं वीक्ष्य स

ति

देवस्यत्वेति मंत्रेण प्रतिगृह्य पात्रसहितं त [illegible] ब्रह्मा॰ पृथिव्यास्त्वेतिमामात्यस्यपोहबर्हिः॰ पि॰ तत्प्राशित्रं प्रतिगृह्य [illegible] तानि बर्हि
ष्येषा पृथिव्यास्त्वेति मंत्रेण सादयति॰ पुनरादाय देवस्यत्वेत्यनामिकांगुष्ठाभ्यामग्नेष्ट्वेति प्राश्नाति दंतैरनुपस्पृशन्नचर्वन्॰ अत्रास्मिन्नवसरे
त्रे ब्रह्मा प्राश्नाति प्राशित्रं तदा देवस्यत्वेत्यनेन मंत्रेण पुनरनामिकांगुष्ठाभ्यां पात्राद्विरादाय दंतैरनुपस्पृशन्नचर्वयन्प्राशित्रं प्राश्नाति॰ नि
दधाति पात्रं॰ मवेपो॰ वामदेवादिकल्यार्थः॥ शेषपात्रं न प्राश्नाति तदंसदेशे निदधाति॰ अंसदेशश्च दक्षिण एव॰ ब्रह्मसदनं प्रत्यासन्नत्वात्॰ ननु चमूर्व

सादनोक्तिरेवं सत्सनार्थिकास्यात्‌· [illegible] निधानसादनयोरनर्थांतरत्वात्‌· नैतदस्ति· पूर्वं सादनमात्रमुक्तं सादनाधिकरणं तु नोक्तं तदिहोच्यते· अत्र पक्षे साधि
त्रसाधनस्य तत्र कारः कालांतरं वक्ष्यति· अन्यथा अलाभाश्नातीति· अत्रेति पवित्रयोः प्रस्तरेकरणानंतरं· ततश्च साशित्रप्रतिग्रहणासमनंतरं यदि प्रा
श्नाति तदा सादनमकृत्वैव प्राश्नाति· कालांतरे प्राशने तस्मिन्नवसरे शादेशे सादमात्रमेव· एवं हि सादनस्य दृष्टार्थता भवती आचार्य पितृभूतिः कर्को
पाध्यायाश्च· यद्येवं तर्हि निदध्यातीवा७ मदेशे पृथिव्यास्ते स्यपोह्य बर्हि७षी स्येवा किमिति नस्तृ त्वितामिति चेत्तु नरादाय देवस्य त्वे सादः समंत्रकस्येतिक
र्तव्यताकलापस्य वये पियाप्यर्थमिति भ्रमः। अर्वाचीनास्तच्च नभाणपक्षे। नियदेशे। दृष्टार्थसादनबोधकं पृथिव्यास्त्वसादित्युच्चैर्माश्वलायनानां तथा
दर्शनात्‌· उपरिष्टाल्लक्षणपक्षे त्वं नदेशनिधानमात्रं· नतु रक्षाफलकं प्रयत्नेन स्थापनमिति [illegible] सादननिधानयोर्भेदेन याचक्षते· प्रक्षाल्यपात्रं ना
भिमालभने याअस्त्वं नरेर्देवतानामादद७ शमयं तु स्वाहा हुतं जठरमिंद्रस्य गच्छधासि नाभे मासंपृक्ष्याउर्ध्वं [illegible] मे नाभेः सीदेंद्रस्य त्वा जठरे सादया
मीति· पात्रं प्राशित्रहरणपात्रं प्रक्षाल्य नाभिमालभते स्यस्यातिया अस्त्वंतादिमंत्रेन मंत्रेण ब्रह्मणः पात्र मिति जातादेकवचनं· करणयोः प्राशित्रहर
णहरणोरिति प्रतिपन्नो द्विवचनश्रवणात्‌· तत्रैकमवदानाधिकरणमपरंच पिधानार्थमिति द्वयोरप्यच प्रक्षालनं· प्रक्षालनांतरमारम्भनमर्थात्प्राप्तमि

६

तिनक्तश्रितं·पात्रप्रक्षालनं चोत्करे कार्यं· उत्करे वा अतिरिक्तम् अप्रतिष्ठेद्रभ्युक्तत्वात्ः एतेनैव इति सामिधेनीं मंत्रितः प्रमौति· समि[illegible] दामंत्रितः समिधमादाय

ध्वर्युणा ब्रह्मन्नग्नस्यास्यामीत्येवमामंत्रितो ब्रह्मा एतं तद् इति मंत्रेण प्रमौति· प्रतिष्ठेति ब्रूयात्: अथवा प्रतिष्ठे[illegible] तीमं मंत्रं ब्रूयात् अध्वर्योः प्रस्थानाभ्यनुज्ञाना

र्थं· ब्रह्मणः प्रयासेषु प्रतिष्ठ तानिति प्रयोगः। सचेद् ब्रूद वसानीयानु च प्रतिष्ठेतेति· कर्मापवर्गे सामिधमादधाति जुहोत्युपतिष्ठते वा नमः कृतायकर्मणे अकृ

तायकर्मणे नमः। अयाश्च इदं जातवेदा अंतरः पूर्वो अस्मिन्निषद्य· सन्वं सनि सुविमुचा विमुच धेह्यस्मभ्यं द्रविणं जातवेदः स्वाहेति यथेन मेति· कर्मा

पवर्गः कर्मणः समाप्तिस्तस्मिन्ब्राह्मणस्तर्पणानंतरं ब्रह्मा यथेतं यथागतमेत्य प्रसागत्य वरणे तत्र ब्रह्मसदनोपवेशनार्थं येन मार्गेण गतो भवत्याहवनीयम

पयेणपूर्वेण वा तेनैव मार्गेण प्रसागत्य नमः कृतायेति मंत्रेणाहवनीये समिधमादधाति· अथवा तेनैव मंत्रेणाज्यस्थाल्या जुहोति सकृद्गृहीतमाज्यं जुहोति·

अथवा तेनैव मंत्रेणाहवनीयमुपतिष्ठते· होमपक्षे इदं जातवेदस इति देवतोद्देशो मंत्रलिंगात्· एतच्चारादुपकारकमंगं प्रयाजादिवद तोग्न्याधेयादौ मा

यदृश्रें नापछिन्ने च पित्र्यादौ निवर्तते· एतद् ब्रह्मत्वं निमित्तिपयोः। ब्रह्मत्वं ब्रह्मत्वेष्टतजपादिकं कर्म सर्वथः। नन्विष्टि ग्रहणमनर्थकं· प्रकृतित्वात्पशुग्रहणमप्य

नर्थकं· प्रकृतिविधिकृतातिःकार्तव्येत्यतिदेशेन तत्रापि प्राप्तत्वात्· नैतद् अस्ति· पशुप्रोक्षणे ब्रह्मानुज्ञाप्राप्त्यर्थं पशुग्रहणं तावदावश्यकं· अन्यथा पशोः सान्नाय्य

विकारत्वात्कात्यायनस्य च प्रोक्षणाभावात्प्रोक्षणेनैव [illegible] नयाप्नोति श्रुतत्वात् अनुज्ञा· तस्मादध्वर्यो इति पशुं प्रोक्षणीभिः प्रोक्षतीत्यनेन विहितस्य पशुप्रोक्षण
स्य ब्रह्मानुज्ञापूर्वकत्वार्थं पशुग्रहणं· कृतेतु तस्मिन्यथावेदं तद्ब्रह्मत्वं स्यात् तन्मात्रमिति द्वितीयग्रहणमप्यावश्यकं· स्वीकृताहन्यायेन सपरिकरं ब्रह्मत्वमु
क्त्वा प्रणीताप्रणयनाद्यार्थवमुपदिशति· गार्हपत्यमुत्तरेणोदपात्राणि धापाजनं तेन्वन्वारब्धमन्तकरिष्यामीति· गार्हपत्यमुत्तरेणेति गार्हपत्यसादृश्य उत्त
स्यां दिशीत्यर्थः। एतत्र्व तयोर्गार्हितीयान्तु उदपात्रं च मन्त्रमाकारं प्रणीतासंख्यानिधायेत्यर्थाद्भूमौ आलभ्य तेन्वन्तस्थेति मन्त्रेणाध्वर्युः। आलंभे विप्रतिपत्तिः। पात्र
स्येति कर्कः। उदकस्येति याज्ञिकाः। ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामि यजमान वाचं यच्छेत्याह· ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामीति ब्रह्मण आमंत्रणमनुज्ञायग्रहणं· यजमान वाचं
यच्छेति यजमानस्याध्येषणास्यस्मरणं· आहेति कर्त्राकांक्षायामध्वर्युः संबध्यते· अध्वर्युः पुनरध्वर्युरिति नैरुक्तसमाख्यावशात्· अनेकयज
मानके यजमानो वाचं यच्छन्तं यजमाना वाचं यच्छतमिति यथाप्रथमन्त्रः। अनुज्ञातउत्तरेणाहवनीयं· संप्रातिनिदधातिकस्थेति· प्रणये [illegible] ति ब्रह्मणा
नुज्ञातोध्वर्युराहवनीयादुत्तरस्यामदूरे कस्त्वेति मंत्रेण संप्रतिपद्य यास्यानुयानिदधाति भूमौ· संप्रतीति निष्ठजु प्रभृतिषु पठ्यते· संप्राप्य प्रतितिष्ठति संप्रा
प्यं नातिकामं [illegible] सम्मिन्निस्यर्थः। अनुज्ञातइ [illegible] सामंत्रणाध्येषणयोरूर्ध्वं प्रणयेति ब्रह्मा यथानुजानीयादित्येतदर्थं· अन्यथा ब्रह्मन्नपः प्र

णेष्वामीसस्यानंतरमेवप्रत्यनुजानीयाद्यजमानमाचंयथेसेतस्माद्यजमानाध्येषणात्प्राकूःतानांतरेणासंचरेयुः॥ताःप्रणीताअंतरेणांतराले न नसं
चरेयुःप्रणीताअप्रणीताश्च·संचरणापेक्षयानाइतिप्रणीताःकर्मत्वेनांतरालंचकरणत्वेनसंबध्यते·अंतरालस्यत्ववधिद्वयनिरूपितत्वात्तथान्तयोःप्र
णीताहवनीययोराक्षेपः॥अपरआह·अंतरेणेत्यव्ययंविनेत्यर्थकमस्मात्क्त्वचकारप्रयोगान्मध्येइत्यर्थकंच·अंतरांतरेणयुक्तेद्वितीयानाइति·अथथं
तरापेक्षापूरणायाहवनीयमित्यध्याहारः॥ताःप्रणीताआहवनीयंचांतरेणनसंचरेयुस्तयोर्मध्येनगच्छेयुरित्यर्थइति·का०·स्ववानस्पतसमार्तिकैरवि
चारप्रत्यवर्चसप्रतिष्ठाकामायथासंख्यं·उदपात्रंनिधायाजमंतद्दृत्यपेक्षते·द्वन्द्वनिर्देशे [illegible] समुदायस्यैकप्रसरतयोपादानात्समुदायस्यसमुदायेन
संबंधोमाभूदवयवानांत्वेवयथास्यादित्येतदर्थंयथासंख्यमिति·तत्रश्चगुणभूतानांकाम्यादीनामेवफलसंबंधावगमोनक्रतोरितिविज्ञातियागे [illegible]
[illegible] पुनेमामप्रवृत्तिः॥क्रत्वर्थस्यैवयाज्ञतस्यविकृतिष्वतिदेशेनपुरुषार्थस्य·अत्रवानस्पत्यस्यकामसंयोगाद्वारणान्यहोमसंयुक्तानीतिपरिभाषायामकाम
संयोगात्संयोगपृथक्त्वन्यायेनक्रत्वर्थत्वमपीतिविकृतिषुतावन्मात्रंप्रवर्त्तते·तणेष्वग्नीमुपस्तीर्यपुरस्तात्प्रथमंद्विशःपात्राणिस०·सादयति·प्रणयनानंत
रंपुरस्तात्पूर्वस्यांदिशिप्रथमंगतोदक्षिणतःपश्चात्पुरस्तान्नवेतिक्रमेणतणेःप्रागुदगग्रेष्वग्नीनाहवनीयगार्हपत्यदक्षिणाग्नीन्द्विशःपात्राणिसंसादयति·देवे

8

दर्पे द्विधाः। कर्तव्येक वचनाद्वीक्षायामिति याक्तृ॰ यजमानो वा॰ पितः पात्राणि संसादयति॰ पात्राण्याह॰ शूर्पाग्निहोत्रहवणिस्फ्यकपालः॰ शम्याकृष्णाजिनमु
लूखलमुसलं दृषदुपलमर्थवत्॰ शूर्पाग्निहोत्रहवणीसादमः पंचसमाहारद्वंद्वः प्रत्येकं द्विशः पात्रबोधकाः। जातिनप्राणिनामिति एकवद्भावः। अर्थवद्वोति
[illegible] यदर्थवत्प्रयोजनवद्भवेत् तत्तदासादयतीत्यर्थः। तद्यैव मनःपक्षे॰ नोप्रीहिमवान्यतरत्॰ पात्रीपक्षेपात्रीप्रीहिमवान्यतरत्॰ पवित्रच्छेदना
निपवित्रे च॰ प्राशित्रं संयवनोदकं च आज्यस्था(ली) न्याज्यं च॰ अमावास्यायां दोहनं चतुष्टयं॰ वेदार्थः कुशमुष्टिर्दक्षिणार्था अन्वाहार्यतंडुलाश्च॰ दर्भतृण
मात्रैश्च॰ इध्मं बर्हिश्च॰ स्रुवोस्रुक्च॰ उपभृद्ध्रुवा च॰ प्राशित्रहरणेच्छतावदानं च॰ कर्तृमते पुरोडाशपात्री॰ [illegible] इडापात्री पिष्टपात्र्योस्त्वभे
दः। मतांतरे भागद्वयवत्येकैव पुरोडाशपात्री॰ इडापात्री पुरोडाशपात्र्योस्तुभेदएव॰ [illegible] प्राशित्रहरणयोस्तुप्रत्येकं पात्रत्वमिति द्विधा
शित्रहरणे॰ छतावदानं पुरोडाशपात्री चेत्येवं द्विशआसादनं॰ मोक्षणं कुशाश्च॰ परिधयः कुशास्तीर्णहोतृषदनं च॰ अंतर्धानकः पूर्णपात्रं च॰ पक्षे
कर्मापवर्गासमिदंप्यासाद्यते॰ परिधीनामपिस्थगासादनमुपादमाकाष्ठकेथपक्षे॰ एकविंशतिकाष्ठकेथपक्षे तुतस्मादेव धात्रीणि काष्ठान्यास
दायपरिविधानात्स्थले षामासादनाभावः। तत्र कुशास्तीर्णहोतृषदनमंतर्धानकः [illegible] श्च॰ पूर्णपात्रं कर्मापवर्गासमिच्च॰ पक्षे [illegible] पूर्णपा
त्रं केवलमेव॰ एवमत्र पात्राणां येन क्रमेण संमार्गार्थमुपादानं तेन क्रमेण सादनमुक्तमाचार्यपितृभ्रातिमतात्॰ ककौपाध्यामात्तुदिनियोगक्रमेण

एतां

पात्राणामासादनमाह॥ तन्त्रपात्राणामेव श्रूर्पाग्निहोत्रहवण्यादीनां द्विश आसादनं न्याय्यं नेतदेवामनोग्नीहोत्रादीनामिति॰ उच्यते॰ [illegible] श्रूर्पाग्निहो
त्रहवण्योरादिद्वयोर्द्वयोः समाहारद्वंद्वनिर्देशादेवोपात्रानां द्विश आसादने सिद्धे द्विराद्यस्यानुपात्रानामपि द्विश आसा[illegible]दनार्थत्वात्॰ पात्राण्युत्ता
निलेपामासादनस्थानमाह॰ श्रपणस्य पश्चादुत्तरतो वा॰ श्रप्यते ऽस्मिन्नुरो अथवाद्विकमिति श्रपणः। गार्हपत्य आहवनीयो वा॰ तस्य पश्चादुत्तरतो
वा द्विशः पात्राणि संसादयति॰ तत्र पश्चात्संसादने प्राक्संस्थान्युदगग्राणि प्रागग्राणि॰ उत्तरतः संसादने उदक्संस्थानि प्रागग्राण्युदगग्राणि वा॰ कर्मणे
वामितिश्रूर्पाग्निहोत्रहवण्योः स्यवाचंयच्छति॰ कर्मणे वामिति श्रूर्पाग्निहोत्रहवण्योः समुदायं द्वंद्वनिर्देशात्सहैवादायवाचंयच्छति वाग्व्यापारं न करो
तीत्यर्थः। मंत्रश्चोभयार्थो द्विवचनांतत्वादित्येकस्य विस्मरणे पुनरपि द्विवचनांत एव प्रयुज्यते॰ श्रूर्पाग्निहोत्रहवण्योरादानं च हविर्ग्रहणार्थमिति ग्र
हणाभावे पयस्यापश्चादौ न भवति॰ वाग्यमनं तत्तत्तरपदार्थधर्मो पीति पयस्यापश्चादौ पात्रप्रोक्षणकाले भवत्येव॰ प्रतपनं प्रत्युष्टं निष्टप्तामिति वा॰ आनस्य
श्रूर्पाग्निहोत्रहवणिसमुदायस्य सहैव प्रतपनं प्रत्युष्टमित्यनेन वा निष्टप्तमित्यनेन वा मंत्रेण गार्हपत्ये संस्कारार्थत्वादिति परिभाषणाद्गार्हपत्ये॰ प्रतपनं च हवि
र्ग्रहणार्थः संस्कारस्तदभावेन प्रवर्त्तते॰ [illegible]मुर्वन्तरिक्षमिमितिश्रपणस्य पश्चादनतिष्ठत्समंगि॰ उर्वन्तरिक्षमितिमंत्रेण श्रपणस्य गार्हपत्या[illegible]

[illegible]सश्वानिष्ठदंसंयुक्तमंगौर्युगयोक्तवरत्रादिभिरितिसमंगिसर्वांगोपेतमितियावत्·अनःशकटंप्रतिगच्छति·अपणशब्दस्यगार्हपत्याहवनीयान्यतर
बाधकालेपीहगार्हपत्यएवोक्तेमृते·सजघनेनगार्हपत्यामितिप्रिश्रायामनुवादान्·धूरसीतिधुरभिमर्शनं·स्कंधुवाहंकाष्ठंयुगंततोनोधूस्तौअभिमर्शनं
धूरसीतिमंत्रेणोत्तरतः अपग/ स्थितःकरोति·[illegible]दक्षिणस्या[illegible]उत्तरस्या[illegible]वा·देवानामित्युपस्तंभनस्यपश्चादीषां·देवा
नामितिमंत्रेणोपस्तंभनस्यपश्चादुत्तरामीषांगत्वाभिमर्शनं·ईषामभिमृश्यमंत्रेजपतीत्यर्थः।अत्रापित्यज्ञोपित्वहणमसीत्यूहः।एकेदेवसेदेवस्यासीति·स्त्रीदे
वसेदेव्याअसीति·द्विदेवसेदेवयोरसीतियथायथमूहइतिकर्कोपाध्यायाः।अन्येतत्राजिंगवचनयोरनूहमिच्छंति·प्रकृतावपिसान्नाय्यबलादरेषा
वसमवेतत्वात्·अतोनेकयजमानकेमंत्रगतयज्ञपतिशब्देपिमानेयज्ञपतीहर्षंमानेयज्ञपतयोहर्षुदित्यूहोनभवति·आघमतेनुभवसेव·विष्णुस्त्वे
सारोहणं·विष्णुस्त्वेतिमंत्रेणानसःपश्चात्सदीत्वामोहरोहणंदक्षिणाग्रंवानतराद्दक्षिणचक्रस्योपरि·प्रेक्षतउरुवातायेतिहविष्यान्·हविषेपुरोडाशाभंत
येरु[illegible]भाक्तविष्यान्व्रीहीन्यवान्वाउरुवातायेतिमंत्रेणप्रेक्षते·अपहतमितितिनिरस्यत्यन्यत्·हविष्येभ्योव्रीहियवादिभ्योयदन्यत्तन्मध्यपातितंतृण
लोष्ठादितदपहतमितिमंत्रेणानिरस्यति·नानाबीजेसर्वेभ्योन्यऊहीत्वायुगपदेवानिरसनीयं·निरसनानंतरंचोदकालंभःकार्योमंत्रस्यराक्षसत्वात्

स्या २

१

२

ऽग्नये जुष्टं गृह्णामीसंतेन॥

अविद्यमाने ऽभिमृशेत् हविष्येषु तण्डुलादिके अविद्यमाने ऽपहतमिति मंत्रेणैव [illegible] अभिमृशेत् दर्व्याश्च हविष्यान्तः अभिमर्शनं च नानाबीजेषु प्रति
बीजं मंत्रेण कर्त्तव्यं यद्यघृतामित्यालभते हविष्यानेव अभिमर्शः स्पर्शमात्रं आलंभस्तु यावद्द्रव्यस्पर्श इति भेदः एतदपि नानाबीजेषु प्रति बीजं मंत्रे
ण कर्त्तव्यं देवस्यत्वेति गृह्णाम्याग्नेयं चतुरो मुष्टीन् [illegible] ततोऽध्वर्युर्मुष्टिना तूष्णीमेव हविष्या
न्नासमदेवस्यत्वेति मंत्रेणाग्नेयम् अग्निदेवताकं हविश्चतुरो मुष्टीन्गृह्णात्यग्निहोत्रहवण्यां प्रक्षिपति शान्तवातरात्त्रः अन्त्यमुष्टित्रयं मंत्रेण चतुर्थं तूष्णीयाम्
ग्निर्भज्जषात्चतुर्थं तूष्णीमित्यापस्तम्बोक्तेः ग्रहणानन्तरं चरुर्वि शूर्पप्रक्षेप्तव्यं यद्यप्यग्निहोत्रहवण्यां गृह्णातीति सूत्रकृतानोक्तं [illegible] तथापि हविर्ग्रहणपात्र
ः कोशापात्रे हविर्ग्रहणाधारत्वेनानुवादाच्च हविर्ग्रहणाय पूर्वमुपादाय संस्कृतयोः शूर्पाग्निहोत्रहवण्योर्मध्ये अग्निहोत्रहवण्यां हविर्गृहीत्वा गृहीत्वार्था शू
र्पे प्रक्षेपकरणकप्रक्षेप्तव्यामिति गम्यते एवं हि शूर्पादानस्य दृष्टार्थता भवति अग्निहोत्रहवण्यांश्चान्तिकात्वाय हविरन्तरं गृहीष्यते आपस्तम्बेनक्वारिष्यते
एवमग्नीषोमीयं एवमेवाग्नीषोमीयं हविर्गृह्णात्यग्निहोत्रहवण्यां देवस्यत्वेति मंत्रेणाग्नीषोमाभ्यां जुष्टं गृह्णामीसंतेन यथादेवतमन्यत्र अन्यद्रप्येन्द्रा
ग्नादिकं हविर्यथादेवतं देवतामनतिक्रम्य यावत्यो देवतास्तावन्त्यो हविर्गृह्णातीत्यर्थः अभ्युदितेष्ट्यभिप्रायेण देवताबहुत्वापेक्षं सत्रे अभ्युदितेऽथ ह्य

ग्नये जुष्टं गृह्णामीति पदत्रयवर्जितेनाः

निर्वापास्तर्वं चं क्रोदयज्ञानेवैकातीभ्योपिदेवताभ्यो निर्वाप आम्नातः नन्वनेनैव मन्त्रेणाग्निषेदवाच्येमवमग्नीषोमीयमिति स्तं त्रं स्यात् न स्यात् मंत्र
समाम्नायप्रदर्शनार्थत्वात् अन्यथाग्निपुरादिनापूर्यंतिरत्नुक्तत्वादि लिंगोप्याग्नेयग्रहणाएवदेवस्य त्वेत्यादि [illegible] रग्नीषोमाभ्यां जुष्टं गृह्णा
मीसंतो मंत्रः स [illegible] मुदितएव प्राप्नोति भूतायत्वेति शेषाभिमर्शनं मुष्टिचतुष्टयेउपयुक्तादन्यदवशिष्टं हविष्यं शेषं तस्य भूताय स्वेति मंत्रेणाभि
मर्शनं नानाबीजेषु प्रतिबीजं मंत्रावृत्तिः स्वर्विति प्राङीक्षते नत्वेनत्प्राङीक्षणं दृष्टिनिरोधसंजातश्रमापनयनार्थं दृष्टिनिरोधश्चानसः स्वदिः साह
तत्वात्प्रागनः सघदिक्कायमाकटायअजनीतिकाष्ठकात् चिंतायाः प्रयोजनं हविर्ग्रहणाभावे प्राङीक्षणाभावः पित्र्यायां तु दक्षिणाप्राएवेक्षणं दिग्विप
र्ययेणतत्रतस्याः प्राचीत्वात् दृंहंतामित्यरोहति अनसोऽवतरतीत्यर्थः गच्छस्वुर्वंतरिक्षमिति पुरस्तात् गार्हपत्यस्य सत्वादनसोऽवरूढो गच्छ
त्यप्रतिगच्छति श्रपणस्य पश्चात्सादयति पृथिव्यास्त्वेति यस्मिन् श्रपणं क्रियते स श्रपणः गार्हपत्य आहवनीयो वा तस्मात्पश्चात्शूर्पस्थानि हवींषि
सादयति पृथिव्यास्त्वेति मंत्रेण वरुणप्रघासेषु सर्वेष्वग्निष्टोमकर्मसु पात्रार्थं गृहीतानां यवानां दक्षिणाग्नेः पश्चात्सादनं तत्र तस्यैव श्रपणत्वात्
पित्र्यायां च गार्हपत्यदक्षिणाग्न्योरन्तरवेदिवि [illegible] सादनं दिग्विपर्ययात् चं वं केषु च गार्हपत्याद्दक्षिणेनः पात्रीं वास्योपहितायां वामाद्दः पक्षांत

10

रे॰ अथवास्योपहितायां पात्र्यामेतदनः संबंधि सर्वं कार्यं कर्तव्यं॰ अत्र विशेषमाह॰ पुरीषावरोहणं निपात्री बिलेजपति॰ पुरीषावरोहणेन तत्संबद्धा मंत्रा लक्ष्यंते॰
स्यापहितायां पात्र्यां ग्रहणपक्षे धु[illegible]ः संबद्धानी यानि संबद्धान्यारोहणं संबद्धानि च यजूंषि पात्र्या बिलेऽनु संगतत्वात्तेजपति अ[illegible]त्र पक्षे ऽवरोहणमंत्रेण[illegible]
कर्तव्यमाह॰ इ ७ हंतानिस्तुसानं॰ हविर्गृहीताशेषमभिमृश्य प्राङ् वेक्ष्य ७ हंतानिस्तनेन मंत्रेण सनातुत्थानं करोति॰ कुशौ समावप्रशीर्णाग्रावनंतर्गर्भौ
कुशौ ऽच्छिनत्ति पवित्रे स्थ इति॰ [illegible] अप्रशीर्णाग्रावक्षुण्णाग्रावथवंतादितियावत्॰ अनंतर्गर्भौ
गर्भीभूतावयवकाभिन्नौ कुशौ दर्भतृणौ कुशौ दर्भतृणौ तथाछिनत्ति यथा समौ मूलादग्रपर्यंतं समौ तुल्यप्रमाणौ स्यातां पवित्रे स्थ इति मंत्रेण॰ कुश
यो स्तु साम्येनाथ हः शाखांतरात् त्रीन्वा॰ [illegible] कुशान्समानप्रशीर्णाग्राननंतर्गर्भानिति [illegible] व्यस्तविभक्तिकपदचतुष्टयसहितं कुशौ ऽच्छिनत्तीति
पदद्वयमनुवर्तते॰ अत्र कर्कोपाध्यायाः पवित्रे स्थ इति पदद्वयम[illegible]नुवर्त्यानूहितस्यैवमंत्रस्य पवित्रत्रयपक्षे [illegible]पि करणत्वमिच्छंति॰ आचार्यपितृभूतिस्तु प
वित्रे स्थ इति पदद्वयानुवृत्तिं नेच्छंति द्वयोश्चरितार्थत्वादनभिधानाच्च त्रिसंख्यस्य करणत्वेन प्रसंगाभावादिति हितदायादः। पवित्रे करोतीति प्रकृतत्वे वैद्वमथ
तोऽथो पवित्राणि स्युरित्युभयथाप्रकरणेन तुल्यविकल्पोऽयं॰ हविर्यत्रपामपः सत्वानानाम्यामनुमार्ष्टि सवितुर्व इति॰ हविर्गृहीते स्यामिति हविर्ग्रहणी अग्निहोत्रहव

णीतस्वाम्अपः कृत्वा ताभ्यां पवित्राभ्यामुत्पुनाति अपउत्क्षिपति सवितुर्वइति मंत्रेण· पश्चात्तौ हविर्ग्रहणमावेपिपात्रप्रोक्षणार्थमेवापः कर्त्तव्याः॥ हविर्ग्रहणस्योपलक्ष
णत्वेन विशेषणत्वाभावात्· ताः स्थानं तयोः॥ तावुत्पूता आपस्तयोः पवित्रयोः स्थानं स्थिरसाधिकरणं· अप्सु च वर्हिर्मूले निधिक्तानुवक्ष्यति पवित्रे निधायप्र
णीतास्विति· सव्ये कृत्वा दक्षिणेनोदिंगयति× अग्निहोत्रहवण्या× देवीरापइति· तास्त्वनुवर्त्तते· सव्ये सव्यहस्ते· दक्षिणेन दक्षिणहस्तेन· उदिंगयति ऊर्ध्वं
नमति· अत्रापां सव्यहस्तकरणं दक्षिणहस्तेनोदिंगनं चापामधिकरणभूताया अग्निहोत्रहवण्याः सव्यहस्तकरणं दक्षिणेनोदिंगनाच्चबोध्यं· दक्षिणेनोदिं
गनस्य स्मृतितः प्राप्तत्वाद्दक्षिणेनेति वचनं सव्यहस्तस्थितानामेव प्रोक्षणीनां दक्षिणेनोदिंगनं यथा स्यादित्येतदर्थं· अनेकयजमानकेऽऽः यज्ञपती
सुधातं यज्ञपती देवयुवौ· यज्ञपतीन्सुधातं यज्ञपतीन्देवयुवइति च· पितृयज्ञे च यज्ञपतिं देवपितृयुवमिति· प्रोक्षिताः स्थेति तासां प्रोक्षणं· तासाम
ग्निहोत्रहवणिस्थानामपां· प्रोक्षणं च तस्यात्मनि क्रियाविरोधात्प्रोक्षण्येकदेशेन प्रोक्षस्याभिमतं· हविश्चाग्नये त्वाग्नीषोमाभ्यां त्वेति· प्रोक्षणीभिः प्रोक्षति
त्यपेक्ष्यते· अग्नये त्वेत्यग्नीषोमाभ्यां त्वेति च मंत्रौ प्रोक्षणे करणीभूतौ· यथादेवतमन्यत्र· प्रोक्षणीभिर्हविः प्रोक्षणीत्यपेक्ष्यते· अमावास्यायामिंद्राग्निभ्यां
त्वाजुष्टमित्येवं हविः प्रोक्षणीभिः प्रोक्षतीत्यर्थः॥ अत्र यद्वक्तव्यं तदुक्तं· पात्राणि दैव्यायेति· प्रोक्षणीभिः प्रोक्षतीत्येव· शुंधध्वमिति मंत्रगताकृष्ण

॥

चनाल्लिंगात्सर्वपात्राणि शष्पीकृत्सस्कृदेव प्रोक्षणमित्याचार्याः। केचित्पाध्यायास्तु पात्रोद्देशेन प्रोक्षणविधानादुद्देशपगतसंख्याया ग्रहं संमार्ष्टीत्यादावविक्षार्थ्य

मात्मतिपात्रं प्रोक्षणमाहुः। अत्र सकृत्प्रोक्षणे प्रतिपात्रं प्रोक्षणे वापि त्रायां प्रोक्षितन्तथा देवमाचे· असंचरे प्रोक्षणीं निधाय शर्मासीति कृष्णाजिनादानं· असंचरे

मंचारायोग्यदेशे प्रोक्षणीं निधाय शर्मासीति मंत्रेण कृष्णस्य कृष्णाजिनस्य मृगस्य यत्कृजिनं तस्यादानं ग्रहणं करोति· अत्रासंचरशब्देन प्रणीताहवनीययोरंत

राळमुच्यते प्रकृतत्वात्· गार्हपत्याहवनीयौ न व्यवेयादिति सु[illegible]लक्षणं गार्हपत्याहवनीययोरंतराळं तत्प्रकृतत्वान्नेति केचित्पाध्यायाः। आपस्तंबसूत्रे तु प्रो

क्षणीं दक्षिणेन गार्हपत्यं निधायेत्युक्तं· कृष्णाजिनादानं चावघातार्थमवघाताभावे पश्चादेनं भवति· अपेतसपात्रेभ्यो यद्भूतो सवद्भूतामिति· कृष्णाजिनादानमिति

समासैकदेशत्वमतः कृष्णाजिनस्येत्युपात्तपश्चान्नतस्याकांक्षायत्वात्संबंधः। पात्रेभ्योपेतामिति नीपपदं नीलावधूतामिति मंत्रेण अवधूनोति [illegible] नीचैः कंप

यति· तच्च कृष्णाजिनं तलग्रस्थामेध्यस्यायतित्वेयस्याधःपातनार्थं· अत्र कृष्णाजिनस्यैवापनयनं न कर्तुरिति केचित्पाध्यायाः। कर्तुरपीति हरिस्वामिनः। मंत्रस्वरा

भसत्वात्तु श्रावणेनानन्तमुदकोपस्पर्शनं· मसग्रीवमास्तृणात्यदितिरस्त्वगिति· चर्माण्युत्तरलोमानि प्राग्ग्रीवाणीति चर्मणां प्राग्ग्रीवत्वे नोन्तानत्वान्यप्रसंगपवादः। सव्या

श्रन्ये निदधात्युलूखलमद्रिरसि ग्रावासीति वा· सव्याश्रन्ये समव्यहस्तेनाभून्ये अमुक्ते कृष्णाजिने अद्रिरसीति ग्रावासीति वा[illegible]नयोरन्यतरमंत्रेणोलूख

लं निदधाति· प्रतिलेत्युभयोः। प्रतिलादित्यास्त्वग्वेत्तिस वयवः उभयोरद्रिरसि ग्रावासीत्यनयोर्मंत्रयोः कर्तव्यः। हविर्धानबपत्यन्ने स्तनन्दिति· उलूखलमुसलपेक्ष्य

ते· आर्वष्ठ्रनावभ्रये॰ मां न त्वरसी स्त्रुहः। पितृयुशोच देयवीनयेश्च्सस्यस्थाने पितृवीनय इति· वाचं विसृजते· शूर्पाग्निहोत्रहवणादयवाचंयमछनी सध्वर्येर्वाचंयम उ
त्कलस्यामंत्रु[illegible]नं विसर्गः हविरावापानंतरमुच्यते· यजमानस्य· वाचं विसृजते हविरापानंनरेव· अलन्नपः प्रणेष्यामि यजमान वाचं यछे सध्वर्युक्तत्वयजमानाध्ये
षणाया[illegible]प्राप्तस्य यजमानवाचंयमस्यामंविसर्ग उच्यते· हविष्कृतावा· हविष्कृच्छब्देन हविष्कृदाहानमुच्यते· हविष्कृदाकाने न सह वाचं विसृजते॰ र्थाय
विष्कृदाहानकाले॰ र्ध्वमुर्यजमानस्य· नानाबीजेषु सेसामर्थ्यात्· यत्र यागे नानाबीजानि संति तत्र तेषु वहन्यमानेषु स एव[illegible] हविष्कुल्कृखलंप्राप्ते वा[illegible]
चं विसृजते सामर्थ्यात्· यां वा अमू॰ हविर्योण्यन्वाचंयघधस्वित्रवैतां विसृजते न घदेना मितिश्च तिश्च तचोदनस्य प्रथम हविषीवांलूहविष्य मुल्कृखलं प्राप्ते[illegible] वर्जनी
यतायाः सामर्थ्यात्· यवं से हविविवाग्विसर्गे क्रियमाणे प्रथम हविषि मुसलादानादयोवाग्यमनेनस्युः अक्षतौ तवाग्यमनेन भवंतीति तदवर्जनीयतासामर्थ्यं वाध
एवं प्राप्तोतीति· तन्न· नहि मुसलादानादीन्यवाग्यम[illegible]न चोदने[illegible] नप्रक्षतौ नियम्यंते· हविरावापेतु श्रुतिश्च तश्चोदन नियमो स्तीति विशेषात्· इह
श्रावेति मुसलमादने· स्पष्टं· सह दमिस वदभाति· अवदधाति प्रक्षिपति मुसलमुल्कृखले· अत्र कर्कमतेमंत्रस्य प्रथोरे स[illegible]मतानरेन्द्र श्वतथादेवानामि
लुपस्तंभनस्य पश्चादीयामितिस्तु चउक्तं· हविष्कृदेहीति त्रिराह्वयति· त्रि रिति वारत्रयगणनया· अतः पत्न्यवहन्त्यन्यो वा· अनभारस्नाह्वं पत्न्यवहंसन्योवाग्नी
त्· कुत एतत्· अलत्वस्य पृथगेवोपादिष्टत्वाद्वोहमदनंकलेलादिना होत्रुपयोगस्य वक्ष्यमाणत्वाद्यजमानस्य च स्वयमादेनैव तत्र तत्रोपादानात्· आह्वयेत्याह सना

12

दृषदुपले कुक्कुटोसीति त्रिः शम्यया द्विर्दृषदं सकृदुपलां। आहन्तीति सम्बन्धः। हविरवघातार्थमध्वर्योर्वाक्यस्य समाप्तिः तस्मिन्नेव काले ऽवघाताद्भागे च कुक्कु
टोसीति मंत्रेणाग्नीध्रः। अत्र यमभ्याहतिगणनामुक्तेन द्विर्दृषदं सकृदुपलामित्येवं दृषदुपले समाहैवान्यो ऽग्नीदाहन्ति। एकद्रव्ये कर्मावृत्तौ सकृन्मंत्रवचनं सकृत्त्वाद्
मुक्तो द्विर्दृषदः सकृदुपलायाश्चाहनने मंत्रस्य सकृत्प्रवृत्तिबाधनार्थं त्रिरिति। न त्वयं त्रो द्विर्दृषदाहनने द्विः सकृदुपलाहनने सकृदित्येवं त्रिः प्रयोक्तव्यो न पु
नः प्रत्याहननावृत्तिरित्येतदर्थं दृषदुपले इति द्वन्द्वनिर्देशो दृषदुपलसमुदायेवावृत्तयमभ्याहतिगणनमात्रस्य समावेशो [illegible] अन्यथा द्विर्दृषदं सकृदुपला स्या
मित्यनेनैव गतार्थत्वात्तदानर्थक्यापत्तिः। अवघाताभ्याहननयोः समानकालत्वोपदेशात्कालाहरणादवघाताभावे आघातस्याप्यभाव इति हरिस्वामिनः। वर्षवृ
द्धमसीति शूर्पमादत्ते। अन्यस्मिन्नित्यन्ये ऽध्वर्यु [illegible] कर्ता। अग्नीवेति हविरावपति। [illegible] हविरावपति [illegible] [illegible] र्वमानेन्शूर्पे करोत्यध्व
र्युः। पराप्तूतमिति निष्पुनाति (दम)। निष्पुनाति। [illegible] अवघाते नष्पयन्तान पि[illegible] मिश्रीभावमजर तस्तुषानधःपातनाय मोघ [illegible] पति। अपहतमिति तुषान्नि
रस्यति। [illegible] उत्करदेशे ऽस्मिन्मंत्रस्य राक्षसत्वाउद्द्योत्कालं भः। वायुर्वइति विविनक्ति। वितुषीकृतो [illegible] विविक्तं सदिति सहभावेन वर्जनाना [illegible] पाकरणार्थं विविन तुष
क्ति। [illegible] ऽभ्यस्तं तुलाम् पृथक्करोति। [illegible] तस्माल्मुल्लूखलेविरामापावघातस्पर्शात् हविरुज्जाप निष्पुनाति पुनस्तत्त्व

पर्व

भपताप्यु

13

र्कान्यावर्त्तनं तुषनिरसनं तुषैर्वतुषैः सहसकृदेव अघोषापाकरणं हि निरसनं तच्चैवं मत्सर्थवज्जयतीत्युपाध्यायाः तत्र नानाबीजेषु शावुत्वन्नवजस्यैकतयादेकस्यप्र

विवः फलीकरणं तत्कर्म कर्त्तव्यं तावत्सर्वं तस्यावघातस्यैकप्रयोगार्थत्वात्सदर्थे न चानुसमयपक्षप्यतन्त्रेति हविः देवतादेवापत्येवमंत्रवतीति कर्त्तव्यताः दर्शनतन्त्रेति विशेषः दे

वो वः इति पात्र्यामोप्याभिमंत्रयते तुषेभ्यः पृथक्कृतांस्तंडुलांस्तूष्णीमेव पात्र्यामोप्य प्रक्षिप्य देवो वः [illegible] नाभिमंत्रयते नाभिमंत्रयते मंत्रं पठ [illegible] न्नवलोकन

पूर्वकं स्यमातीसर्वः नानाबीजेषु पृथगेवाभिमंत्रणं कालस्याभिन्नत्वात् त्रिः फलीकरोति वारत्रयमभ्यावृत्तिगणना यातंडुलान्निष्पादयती सर्वः फलनिष्पत्तौ सर्वेणा

पिरजोभागात्मके नाम्नसूक्ष्मतुषरूपेणानुपेताः फलाः सिद्धानिष्पन्ना इति चोच्यते अफलाः फलाः संपद्यते तथा करोति फलीकरोति मंत्रानुपदेशात्तूष्णीमेव देवेभ्यः शुं

धध्वं देवेभ्यः शुंधध्वं [illegible] मिसेके एके शाखांतराध्यायिनो देवेभ्यः शुन्धध्वमनेन मंत्रेण फलीकुर्वन्ति अर्थात्स्वशाखायांतु तूष्णीं मतिफ[illegible] मंत्रावृत्तये वीप्सा अन्यथा सकृन्मंत्रेण लीक

करण [illegible] त्रयं स्यात् फलीकसकणान्निदधाति तंडुलान्फलीकसकणान्सूक्ष्मतुषरूपान्निदधाति सुगुप्तान्स्थापयति समयोजनत्वात् वक्ष्यति हि तेषां प्रतिपादनं पुरोडा

शकपालेन कणानपास्यतीति प्रतिफलीकरणं कणनिधानार्थं फलीकसेति अन्यथा घंतयोरन्यतरस्मिन्नेव सकणफलीकरणं स्यात् पेषणोपधानेयु

गपत् तंडुलानां पेषणं कपालानामुपधानं चेत्येतदुभयं युगपत् आग्नेयो शाकपालेष्वित्युपत्निवाक्ये ऽष्टसु कपालेषु संस्कृतश्च सर्थकाष्टाकपाल इत्यस्मिन

कपालानां अर्पणं गते निषेद्धे उपधानमात्रमनेन विधीयते · ननु चानुपहितेषु अर्पणानुपपत्तेः स्वर्भाग्गात्रमुपधानम[illegible] विधेयं · नैतदस्ति · परोपहितान्यपि कपालानि
कथंचिदासाद्यन्ते तेषु अर्पयेदनोर्हेकानां न उपधानं प्राप्नोतीति तद्विधेयमेव · अपर आह · लोके ऽनुपधाय्यैवांगारेषु वा धानाः अर्पणादर्शनात् उपधानं न प्राप्नोतीति तद्विधेयं · तच्चोप
धानोपधानयोर्युगपदेकेन [illegible] कर्तुमशक्यतात् द्वितीयोऽग्नीदपेक्ष्यते [illegible] तस्य च साक्षाद्विःसांबंधिनिषेधेनैतदंगेनाध्वर्युणा संबंधस्य बाधनात् द्विमलक्षेनो
पधानेन संबंधो गगुणाविरोधे च तादर्थ्यादिति न्यायात् · वाचः क्रमवर्तित्वात् श्रुतिमंत्रक्रमानुसारेणाप्यर्पणमुपधानमुपदिशति · [illegible] समीक्षु पर्वेष्मानयापानद्वलं
गारानभ्याचः करोति · उपवेषेणांगारापोहनसमर्थं कृत्वा हीतिकाष्ठं · अंगाराणामावः कव्य[illegible]स्वर भाग्भागस्य कपालोपधानार्थं विकीकरणमपोऽनश्च वर्षिष्ठं कपा
लोपधानाभावेन भवति · पितृयज्ञे दक्षिणार्धे कपालोपधानात् [illegible] ततोपाकरणं [illegible] पदीतं अर्धं केशलतानन्तरार्धे कपालोपधानविधानात् · आदेवर्ष्मसिद्धांगारमाह
सकपालेनावच्छादयति ध्रुवमसीति · अंगारमाहरेति (न विधा) माणपाहृतेभ्योऽंगारेभ्य एकमंगारं पश्चादानीयेत्यर्थः [illegible] अयं पदार्थो भर्जने च न स्थान्या
च न भवति · पितृयज्ञे पितृयज्ञवहेतुररः। अमुष्येति द्विषन्[illegible] निर्द्दिशेत् [illegible] शत्रोः पीडनमभिचारकर्म कुर्वन् [illegible] ध्रुवमसीति मंत्रगतेन [illegible] चकार्य नात्र व्याह
घटितमबंधतस्थाने अमुष्येति षष्ठ्येकवचनांतं शत्रोर्नाम [illegible] पठेदित्यर्थः। अन्यच्चापि · न केवलममत्रैव द्विष[illegible] अमुष्येत्यादेशः किं तन्न्यत्रापि अभिचरणे भवति द्विष
न्तो वधोऽसीत्यादौ · अमुष्येति चोपलक्षणं · योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः [illegible] द्विवंतं नात्र्यमववाभ्यसादोपदंतराणामप्यादेशः [illegible] लत्स्येष्यमाणेलतात् · मंत्रस्या

15

भिपराणि कृत्वा उद्धारणानंतरमुदकोपस्पर्शो ऽभिचारात्कर्मणो न भवति। सर्वांगुल्याग्नेयेंगारं निदधात्यग्नेऽग्ने इति। मध्यमकपालोपधानानंतरं सर्वांगुल्याऽग्नेः
विमुक्तारे तस्मिन्कपाले ऽग्नेऽग्ने इति मंत्रेणांगारं निदधाति। धानाभर्जने च मध्यमकपालधर्मोणामिष्टकाकृतमसीत्युपधानं [illegible]
[illegible] वधास्थिते धृंगारे पुरस्तात्सर्वांगुल्याग्नेयेंगारनिधानं च भवत्यंगारा[illegible]प्राचः क[illegible]रणतद्देशाहरण
योरभावेपि। अत्र सर्वांगुल्याग्नेयेंगारनिधानं च समंत्रकं प्रतिकपालं भवतीति कर्कोपाध्यायाः [illegible] देवभाष्ये। धरुणमिति पश्चात्[illegible]म
ध्यमकपा[illegible]ात्पश्चाद्देशे धर्त्रमसीति मंत्रेण द्वितीयं कपालं [illegible] निदधाति। पुरस्ताद्धर्त्रमिति। मध्यमकपालस्य। विश्वाभ्य इति दक्षिणे। मध्यमकपाल
स्यैव। समं विभज्य द्वे दक्षिणत एवमुत्तरतश्चितस्थेति। चतुर्णां कपालानामुपधानानंतरं मान्यवत्पिष्टान्यष्टानां मध्येनानि समं विभज्य द्वे दक्षिणत एवमुत्तरत
श्चितस्थ इति मंत्रेणोपदधाति। एवं शाखान्तरेष्वामुपधाने प्रत्युपधानं मंत्रावृत्तिः। तत्रैषं क्रमः। दक्षिणत उपधीयमानयोरेकमुपहिता चतुर्थी त्वेवं द्वितीयं
पश्चात्[illegible]ततउत्तरतः पुरस्तात्सर्वा[illegible]नावशिष्ट[illegible]मिति प्रादक्षिण्येन। प्रादक्षिण्यस्य स्मार्त्तत्वाच्च न दक्षिणाद्[illegible]स्मार्त्तं प्राप्ते श्चितं भ
वति। ननु द्वे दक्षिणत एवमुत्तरत इत्येतावतैव सिद्धत्वात्समं विभज्येति न वक्तव्यं। सत्यं नष्टाकष्टाकपाले सिद्धत्वान्न वक्तव्यं। एकादशाकपालेऽग्नीषोमीयेतु न सिध्य

मित्यर्थं नक्तुवं· सत्येकादशकपालः। न चाहिं वक्ष्यसे वमेकादशकपालौ सौमीयस्याधिकं दक्षिणतश्चेति· एकादशसु चतुर्णामुपधानानंतरमवशिष्टानि समा
मियमेन दक्षिणत उपनिधीयीरंस्तन्मात्सममं विभज्याधिकस्यैकस्य दक्षिणत उपनिधानं यथा स्यादिति· तूष्णीं वा· अथवा तूष्णीमेव चतुर्भ्योधिकानि सर्वाणि
कपालान्युपदधाति न त्वधिरसीति मंत्रेण· एवमेकादशकपालौ सौमीयस्य· एवं चैन्द्राग्नादावष्टाकपालोपधानादि सर्वमातिदिश्यते· तत्राविशेषमाह· अधिकं
दक्षिणतः। चतुर्णामुपधानानंतरमवशिष्टानां समानां समविभागे क्रियमाणे यदधिकं विभक्तुं न शक्यते तद्दक्षिणत उपनिदधाति· तत्रायं क्रमः। प्रथमं म
ध्ये ततः पश्चाद्द्वितीयं मध्यमपुरस्तात् दक्षिणतस्तृतीयं चतुर्थं· चतुर्थस्य पुरस्तात्किंचिदंतरालमुत्कापंचमं· पंचमचतुर्थयोरंतराले षष्ठं· चतुर्थस्य पश्चा
त्सप्तमं ततः पश्चादष्टमं· नवमप्रभृतीन्युत्तरतस्त्रीणि प्राक्संस्थानी[illegible]त्येकादश भवंति· ऐन्द्राग्ने द्वादशकपालेप्येष एव क्रमः किंतु समं विभज्य यदधिकं तद्द
क्षिणत इति व्याख्यानाद्द्वादशसु चतुर्णामुपधानोत्तरमवशिष्टानामष्टानां समविभागेन चतुर्णां दक्षिणतश्चतुर्णामुत्तरत उपधानं न त्वधिकं दक्षिण
त इत्येषोंऽशोत्राप्रवर्त्तते· एवं विकृतिषु कपालोपधानं तत्क्रमश्च देवभाष्यादवगंतव्यः। अङ्गूणामित्यंगारैरभ्यूहति· कपालानीत्यपेक्ष्यते· एककपालद्विक
पालयोस्त्वप्रस्तवत्येवाभिमूहः· नमातरः· अंगारानभ्यूहनं च कपालानां सुतप्ततकरणार्थं· अतएवाधिश्रितः पुरोडाशो मध्यस्थानमुपचीयमानो भवति· एवं च कपा

लपर्मशाहिणोपि भामाभर्जनसोगावै स्मूहनं नभवति। प्रसिध्यभावात्। भर्जनस्य सभस्ताद्देवगायनं लोकेप्रसिद्धं उपसर्जनी रधिश्रयति। पिष्टसंयव
नार्था आप उपसर्जनी शब्देनोच्यंते तदधिश्र[illegible]यणं च दृष्टार्थं। तमा[illegible]निर्मर्द्दिः संयवने क्षतेपुरोडाश्यानाम्पुपाको भवति। तत श्चारववनी पेणाई पस्येश
यथ श्रपणं तथोपसर्जन्यधिश्रयणं कपालोपधानं च तन्त्रैव पाकार्थत्वसाम्यात्। पिष्टपक्षे च दक्षिणाग्नौ श्रपणविधानमंथार्थनीयानी कुम्भोपसर्जन्य
धिश्रयणं दक्षिणाग्नौ कर्त्तव्यं। अत्र च सुगपदि स्नुहत्यासाक्षाद्विः संवं[illegible] पेषणं प्रसक्तेनाध्वर्युणोपसर्जन्यधिश्रयणं स्मकर्त्तुं न शक्यतादि दोषाद
ग्नीकर्त्तृकत्वं कपालोपधानव[illegible]दिति चार्विरोधो विरोधाभावे ध्वर्युरेव करोति। [illegible] एतदर्थमेव पेषणात्याक्कपालोपधानमेवेदं तथैव उपसर्जन्यधिश्रयणो
परेशः। अथ पेषणमाह। कृष्णाजिनमादत्ते पूर्ववत्प्रतिकृष्णाजिनं। कृष्णाजिनसकलानिधानमध्वर्युकर्तृकत्वेन प्राप्तं तद्वन्नं तदेवाध्वर्युः कृष्णाजिनमादत्ते
प्रतिकृष्णाजिनमिति वीप्सायामव्ययीभावः। कृष्णाजिनं कृष्णाजिनं प्रतीति। यत्र यत्र कृष्णाजिनमादत्ते तत्र तत्र कृष्णाजिनादानमिव तद्वच्च नास्तरणासंख्या
न्यकरणान्यपि[illegible] पूर्ववद्विधेयानीत्यर्थः। तस्मिन्दृषदं दधिषवणासीति। तस्मिन्कृष्णाजिने सव्यान्वयेदृषदमुपदधाति धिषणासीति मंत्रेण। पश्चात्सम्यामुपोह
सुदीचीं दिवदृतिः वृषदृतिविभक्तिव्यत्ययेनानुवर्तते। [illegible]पश्चात्प्रागेजदीचीमुदगग्रां शम्यामुपोहति दृषदो। धस्तात्करोति। उपादिकरणे पेषणासंभवादिषत्कं

15

भनी। इति मंत्रस्तत्र करणं· दृषदुपलां धिषणासीति· धिषणासीति मंत्रेण दृषदं प्रतिकरोति उपलां सुपोष्णपृथिवीकरोतीत्यर्थः। ननु पेषणार्थत्वादुपलायाः दृषदि
करणत्वोक्तेः दृषदीति न वक्तव्यं· मैवं· शम्यापोहनमपि दृषदः शरार्थं स्यात् तमाश्रु दृषदुपलामेवोपहरति नयाम्यामीति नियमार्थत्वात्· तत्र दृषदश्च्योपोहनं
दृषदोऽधस्तादेव भवति· धान्यमसीति तंडुलानोप्यापि नष्टि प्राणायत्वेति प्रतिमंत्रं· धान्यमसीति मंत्रेण दृषदि तंडुलानोप्य प्राणाय त्वेति प्रतिमंत्रं प्राणाय त्वा अपाना
यत्वा व्यानाय त्वेति मंत्रं· मंत्रं प्रतिपिनष्टि मंत्रत्रयेण पिनष्टीत्यर्थः। पिनष्टवोधितु हि पितृनेत्यर्थः। पिनष्मीपेवंत्रिधा पिमंत्रेण व्याहारः। आकाशत्वात् इति आधिकाराः
। नक्तं च शाखा व्याहारवादे· अर्थाध्याहारे तु प्राणाय त्वेत्यादि पदत्रये मैत्रनदर्थाक्षेपात्के निवपति· दीर्घामिति कृष्णाजिने प्रोहति· पिष्टान्युपुलेषु दीर्घामिति मंत्रेण
तानि पिष्टानि [illegible] कृष्णाजिने प्रोहति· उपलयाभ्रामस्य कृष्णाजिनस्योपरि पातनमित्यर्थः। चक्षुषे त्वेति ईक्षते· कृष्णाजिने [illegible] पतितानि पिष्टानि· अत्र मंत्रे पश्यामीत्य
ध्याहारः। सचराप्रस्यार्थस्य वेति मतभेदेन पूर्ववन्नवस्थापनीकृत। पिष्यमाणोऽपुनिर्वपलन्यामसनाभिसादर्यं· आज्यं निर्वपति पात्रान्तरात् अन्यस्यात्र्याः प्रोक्षितमित्यर्थ
ः। अन्यहतिनाभ्रीद्युच्यते· निरूप्याज्यं वेदोऽसीति यजमानो वेदं करोतीति वक्ष्यमाणकर्त्तानि रूप्य तिस्रामत्स्येनान्यानि पर्वपा[illegible] वेद करणयोः समानकर्तृकत्वार्थ
नादतोऽन्यशब्देन यजमान उच्यते· पात्र्याः समवित्रायां विष्टान्यावपति देवस्य त्वेति· पात्र्यां पिष्टपात्र्यां सपवित्रायाम् इदं वस्त्वेति मंत्रेण पिष्टान्यावपति कृष्णाजि

16

नोपविशति तानि स्थाणि नासा अंग्रुष्किपती सर्वे॥ पात्र्यामावपनं च संप्लवनार्थं संप्लवनाभावे चतानि तुल्ये पुनर्भवति॥ अपवित्रेनाक्षुभ्या पि भवति इत्यर्थ
लात्॥ अपराम्नस्य पश्चादुपविशस्तं तर्वेदि वा॥ पिष्टावापानंतरं अपरामगारहपत्यस्य पश्चादुपविशति॥ अंतर्वेदि वेदेर्मध्ये वेषुपजाक्षिनेप्रदेशो इत्यर्थः तस्या
इदानीमक्षततत्॥ उपवेशनेन पिष्टावापायाः पात्र्याः अपवित्रायाः तद्देशआसादनं मौकर्यं (पत्रा) पात्रिच संप्लवनार्थं तामुपवेशनस्य॥ अंत
र्वेदीति पक्षपरिग्रहाना अपराग्रहेनात्रगार्हपत्यस्य पश्चात्संकेत॥ अपराग्रहेनाहवनीयाभिधानात्तः पश्चात्साक्षिकं तर्वेद्युपवेशनेऽसिद्धं तर्वेदीत्युक्तं च
नं गार्हपत्यस्य पक्षे पुंतर्वेद्युपवेशनं विकल्पेन यथा स्यादित्येतदर्थमित्यपरे॥ उपसर्जनीरानयस्त्र्यः॥ अयोग्नीत्॥ आनयति गार्हपत्यस्य पश्चाद्देशमन्तर्वे
दिदेशं वा॥ पवित्राभ्यां प्रतिगृह्णातिसमापद्यति॥ अग्नीदानीता उपसर्जनीः तास्तता अपः प्रतिगृह्णाति पवित्राभ्यां पिष्टपात्र्यां उपादितताभ्यां॥ पित्रे संप्लव
नार्थमग्नीधाक्रियमाणा उपसर्जनीः पवित्रे अंतर्नाकृत्वा पिष्टपात्र्यां प्रतिगृह्णातीत्यर्थः॥ समापद्यतिमंत्रश्च प्रतिग्रहे करणं॥ संयोतिजनयत्यै त्वेति॥ स्पष्टं च
रात्पसुपसर्जनीनामानयनं प्रतिग्रहश्च भवति तत्रोदक कार्यस्याविधमानत्वादन्नतु संप्लवनं कार्यं जोपात्॥ समं विभज्यास॥ विष्पन्नाजमन्ते इदमग्नेरुद
मन्त्री वो मधोरिति॥ समं विभज्य संयुतानि पिष्टानि समो वो पिंडस्त्वा॥ संरविष्यन्नुनार्मिश्रणमकारिष्यंस्तावित्यमग्ने इदमग्नेरिदमन्त्री वो मधो रितिमंत्रा

श्यामालम्भने॰ अमावास्यायामिन्द्रमग्ने दिवमिन्द्राग्न्यो दिश्येनमालंभः। विभागश्चर्वकलापालंभस्यैक। न्हविषिन प्रहाति:। ननु समं विभज्ये से नावनैवासिद्धे। संहरिष्याक्रि
त्येनाकिमर्थमिति चेत्॰ अत्राचार्यपित्र्भूतिः। विषमे पि भागसादि भागे कृते आलंभानंतरं पुनरपि संहृत्य संविभाग करणवार णार्थमसंहरिष्यन्निति॰ अपरआ
ह॰ असंहरिसालंभस्य कालांतरे विधानार्थं॰ यस्मिन्काले। संहरिष्य अथति तदैवालभने नैमंकालंमनीक्षते॰ तेन चरूणां फलीकरणानंतरं वोसस्यपेवलांते पुरोडा
शानां संयवनांते विभज्यालंभः। तथाच चर्वादीनां विभज्यालंभे पुरोडाशसंयवनोत्तरकाल नानियमो न भवतीति तात्पर्यं॰ एतदपि चरूणां पुरोडाशैः सह विभागे तेषं॰ चरू
णां तु पत्नस्यापि च प्रवेते तेनीक्षणांतर एव॰ ई भागस्य प्रसंगेन सह दृष्टलाद त्राप्यविरोधात्॰ यथा देवतमन्यत्॰ अन्यदमावास्यायामैन्द्राग्न्यादिकं॰ देवतामनतिक्रम्येति यथा दे
वतं आलभ्यमिन्द्रमग्ने दिवमिन्द्राग्न्यो दिशेवमादि॰ अथ पदकाम्यं तदुक्तं॰ इषे त्वेत्याज्यमधिश्रयत्यन्यः। अन्यद्दत्तस्यैव॰ अत्राधिश्रयामीत्यध्याहारः॰ शङ्काद्यर्थं भेदेन भवति
ध तदाहरतिमागुक्तं॰ अपत्नीकस्याहवनीये न स्थापितः। आहवनीयप्रभापितेऽपत्नीकस्याहवनीये आज्यमधिश्रयति॰ तेनाहवनीयमभिपिलोपि पत्नीसन्नावे गार्हपत्ये
वाज्याधिश्रयणं भवति गार्हपत्यस्थापितस्तु सर्वथा गार्हपत्य एव॰ अत्रापत्नीको रजो दोषप्रसवादिना॰ सन्निहितपत्नीक उच्यते इत्येके॰ मृतपत्नीकोऽप्यपत्नीकस्त स्यैका
किन एव यावत्संतरे आधानप्रवणादित्यपरे॰ घर्मोसीति पुरोडाशं युगपत्॰ घर्मोसीति मंत्रेणाध्वर्युः पुरोडाशमधिश्रयति युगपदित्यैधीधाक्रिपमाणे नाज्याधिश्रयणेनस
हैवेत्यर्थः। युगपदधिश्रयणा (म) दिधानादिरोधादन्यकर्तृत्वमात्मन

अग्रयमर्गास्थविरुद्धपुनःसंगं अंतस्यधानाकुभवति॰५

न्यग्रहणामविरोधेप्याज्येव्याशवन्यएवकर्तृत्वमथास्यादिसेवमर्थमितिसंप्रदायः। विरोधादन्यकर्तृकत्वमिति विरोधाभावे माज्येव्याशेवध्वर्योर्देवाज्याधिश्रयण
मितिकर्कोपाध्यायाः। [illegible] इषेत्वेत्साज्यमधिश्रयत्यन्यइत्यत्रान्यग्रहणाद्वाज्याधिश्रयणस्याध्वर्युकर्तृकत्ववारणार्थं [illegible] मातिविरोधेइति
तदाशयः। अत्रवदंति॰ एवंसाकृयत्नीहंत्यन्यइतिसूत्रेन्यग्रहणंकंडनार्थमाहुः भावास्याद्येनिर्वापादेर्ध्वर्युपत्नीभ्यएवकर्तृत्वमितिव्याख्यानवतामुपाध्या
यानांपूर्वापरविरोधः। आहुयत्नीतिवर्तमानप्रत्ययेनयौगपद्यस्योपादिरोधस्यतत्रापिसत्वादिति॰ आहननाभावादेव [illegible] पश्चादोसमाहननाभावः [illegible] त
त्रापयद्दशार्थंसमाहननमितिनुनः [illegible] तस्यादृष्टार्थत्वंनिरासादितिनुएतिस्वामिमतं॰ उक्तप्रयासमृतिप्रथयतियावत्कपालमनानिष्टुं॰ एषुंकरोतिप्रथयति
णाविष्कधन्नावाद्रकुनोहृजादेतितिस्वभावः। पुरोडाशंपृथुंकरो [illegible] तियावत्कपालंकपालप्रमाणेनततिरेकेणोक्तप्रथाइतिनर्मभंचः। पुरोडाशंप्रथमनीतिमाप
क्षसेपिवक्तिमुंड्यतिमाणन्यकमितिवरः॰ अनतिपृथुमितिकपालपरिमाणातिरेकेणएषुंमकरोतीत्यर्थः। ननुयथावत्कपालमित्येवकपालपरिमाणमनातिरेकेम
क्षसेपितनाथ्याजायतेथावृत्तिवाप्रक्षाय्यां...

णं प्रथनमग्निरभिमर्शनं चेति त्रयमेकैकस्य स्वसापवस्यकर्तव्यं वधुहविष्युः अन्यथा स्रुतमेव सुकपालेष्वधिश्रयणात्पुरोडाशपिण्डः स्नुयेन तन्त्रथा स्नु इति प्रथनं न संभवेत्
पुरोडाशानां सह धिश्रयणे त्वसादनं च पदार्थानुसमयरूपः क्रमः। न चाणानुरोधेन प्रधानवाधो युक्तः। यच्च तुनानुप्रधानवाधो दर्शपूर्णमासादौ द्विविचतुरादिहवि
विकेन च पुनः पदार्थानुसमयरूपः क्रम एव भवति। अनेकयजमानकोमेन स्योहा भवति। ऊरुस्तेयत्रापत्नीमध्येनाज्जनतेयत्र तपनः प्रथनं तामिति यथा योगं [illegible] वरो
च कार्याभावात्प्रथनाभावः। अग्निर्वस्यत्वाग्निरभिमृशतीति सह चान्त्रिवी। तदग्निः संप्रथनं तिस्त्रानेः सोऽपि केन तल्लेनाभिमृश्य प्राभिसर्वतः स्यप्रथानुपुरोडाशाभिसनुवर्त
ते। निरभिमर्शनामितिपक्षे च सकलमंत्रेणादिक्रमी। एकस्ये कर्माहवीसकलमं च वचनाभिसुत्वात्। अभिमर्शनं च स्व[illegible]णीकरणार्थमिति लक्षणीकरण
संभवाच्चरौ न मवर्तते। पर्यग्निकरोत्संताद्विनद्व रक्षो अंतरितारातयः इति सहान्त्यः पुरोडाशाभिसनुवर्तते। महाज्याभिषेकालमुदेश्यगनता [illegible] ९
विवक्षितं भातिपादिकार्थस्तु विवक्षित एव। तेन सान्नाय्यपर्यग्निकरणाभावः। पिष्टलेपापनयनं पाण्यंगुलिप्रक्षालनं च पर्यग्निकरणत्यागे च कर्तव्यं सामर्थ्या
त्। अन्यथाग्निसंयोगात्कालविलंबाद्दृशेषदोषाः संति प्रतिपत्तिकाले क्षालनमग्निः करं स्यात्। प्रतिपत्तिर्हि चोदिता। पाण्यंगुलिप्रक्षालनमास्येभ्यो निनयतीति
पिष्टलेपान्जुहोतीत्येवं न तु तद्भुसान्निदिति। देवस्य त्वेतिश्रपणं पुरोडाशस्येत्यपेक्ष्यते। अपणं च द्वैः शास्त्रवातवात्तं न च सामर्थ्याच्च सेवस्मात्कुल्मुकमेव रणेन कर्तव्य
मेवंयथानानां पुरोडाशस्यत्पवीति। भामेरित्याज्यभते। प्रसेकर्मचाहता। अ[illegible]भिमर्शनं च श्रुता

श्चनद्यानार्थमनन्ध्ववौदायपिप्रयत्नेन· धानाक्तुमंत्रस्योहोमयति· मन्त्रमात्रेण मासंविप्यामि सेयमिति याज्ञिकाः प्रकृतौ संविक्याद्यपनिक्तनयाविजिहू एषभावइ स स्वरू
पमिति विज्ञानादिस नावनिक्तत्वस्यैवौचित्यात्· माकंपिष्ठा इति विवक्षितार्थासंगतिस्तुन· धान्नामनेकार्थत्वादिति तेषामाशयः ह्वदननि श्चास्तु संविजिध्वमि
त्यस्य मास्तुः॥ [illegible] माकंपिष्ठा इति विवक्षितार्था बाधाय प्रसक्तावौ विजीमयन्त्रजनयो विस्पष्टरूपमिति विज्ञापनेहेऽभावस्तु नत्र ओंदसः धानोः संक्तत्वाद्धि स्वस
मानेऽवं दसीऽभावीनन्याय्य इति तेषामप्याशयः अलमेतद् इति विस्तारेणाभिवासयति भस्मनावेदेनोपवेषेणवा· वेदेनोपवेषेणवा भस्मगृहीला तेनाभिवासय
त्याच्छादयतीत्यर्थः पुरोडाशावित्यपाक्षिप्येऽनमेकारितिमंत्रेण· अश्चनयोः पुनः श्रपणप्रदानार्थं श्चनयहणं· द्विवचननिर्देशादुभयोर्मध्ये दंतयोर्णामध्यमभिवास्यमाना
र्थः॥ अन्यथैकस्मिन्नश्चनेऽन्यस्मिंश्चार्थस्थिते मध्यमाभिवासनोत्तरं द्वितीयस्य [illegible] पुनः श्रपणदानव्यवधानेनाभिवासनं स्यात्· विरोधाद्वाराविभिवासना
दः॥ यजमानस्य प्रजायजमानानांप्रजेतिपथायपमनेकयजमानकेऽरुहः॥ पात्र्यंगुलिप्रक्षालनमात्मेभ्योनिनयत्साभितप्यप्रलगमः· स्वंदमानंत्रितायतेतिप्रतिमं
त्रं· पित्रालिप्ताभ्याः पात्र्याः पित्रालिप्तानामंगुलीनांच प्रक्षालनमभितप्यपात्रीस्थमेवजलमेताभ्युखेनतापयित्वाप्रलक्ष्ममुख्यकस्यमसंस्वंदमानंपर
स्परंसंगतिमप्राप्नुवदास्यभ्योहेवनाभ्योनिनयति· ततश्चास्मानुद्दिश्यसाग[illegible]कचरणस्यातिपत्तिरूपस्याप्यस्यकर्मणः स्त्रिषकादचमवौसादक

18

त्वमिति द्रव्यविनाशे स्विष्टकृद्देवद्रव्यांतरेणापि निर्वपनं कर्तव्यं· अपरे तु द्रव्यप्रधानत्वान्न द्विनाशे नोत्सर्गनिमित्तमिति· त्रेतायतनेष्वादिमं चालिंगात्त्रेतादीनामपि दे
वतात्वावगमादाह्यानां त्रेतादीनां च विशेषणविशेष्यभावेन सांगे प्रयोगः कार्यः· इदं त्रेतायाः स्वायेत्सादि· अन्वाहार्यं दक्षिणाग्न्याधेयं पचति· अन्वाहार्ये ति द
क्षिणार्थस्योदनस्य संज्ञा तस्यान्वाहार्यशब्देन तदर्थास्तंडुला उच्यंते· अथवात्र तोषायनं· यजमानस्य· अपरेणाहवनीयं वेदिं खनति· खनतीति धात्वर्थस्या
विवक्षितत्वात्करोतीत्यर्थः· खनतिरत्र करोत्यर्थ इत्यपि केचित्· कथं खनतीत्याह· अंगुष्ठखातां· त्रीण्यंगुलानि परिमाणमस्य अंगुष्ठं दघ्नं तं यस्या [illegible]
स्तां· व्याममात्री पश्चात्· व्यामोरत्निचतुष्टयं [illegible] प्रमाणं तिर्यग् [illegible] स्यास्तां· अरत्निं प्राची· अरत्निप्रमाणं [illegible] पूर्वापरायतां [illegible] दीर्घां तिर्य
क्प्रमाणेन च· अपरिमितां वा· उक्तपरिमाणान्न्यूनपरिमाणमधिकपरिमाणं वा· अत्रापि पक्षे प्राक्परिमाणात्पश्चात्परिमाणमधिकं भवति सा वै पश्चा
द्वरीयसी स्यान्मध्ये संहृता· उद्धृता पुनः पुरस्तादुर्वीति तिर्यगनुसारात् संकारिता संकुचिता· पुरस्तादुर्वीति मध्यापेक्षया सान्निहितता [illegible] पुरोवोद
यं· प्राक्प्रवणामुदक्प्रवणां वा· प्रवर्तेत यस्मिन्नाप इति या प्रवर्तंते वनमुदकमस्मिन्निति या प्रवण [illegible] मुभयथापि निम्नमुच्यते· मध्यसंगृहीतां· मध्यसंकुचि
तां· अग्निमभितो· सो· अंसौ वेदेर्दक्षिणोत्तरौ कोणौ [illegible] अग्निमाहवनीयमभितस्तस्य पार्श्वद्वयेपीत्यर्थः· वेषवयवत्वस्यांसयोर्विज्ञानात्खननन्त

18/2

स्तरणादयो वेदिसंस्कारास्तत्र्योनपि भवंति॥ यत्तु यागसमत्रनंतरं अपोह्य वर्हि॰ व्यंसदेशो प्राक्षितं निदधातीति॥ सांसायां वेदे मध्यसंस्थस्य च साधनप्रकारः श्रुत्व
भाष्यादितो बोद्धव्यः॥ खननसमारोपस्थानं तत्र आमूलो वेदनात्वेवधीनां॥ वेदिं खनतीत्युपक्रम्य॥ वचनद्वयमामाण्णात् अंगुलं खननमात्रमूलो ऐदनयो विकल्प
॥ आहार्यपुरीषापक्षेमात्रम्यः प्रागनुमार्जनाद्वेदिपुरीषमुपसार्यान्यत आनयनपूर्वकं पुरीषप्रक्षेपेण आहार्यपुरीषाग्निस्यार्थः॥ एतच्च पुरुषार्थत्वात् विकल्प ततोन
भवति॥ वेदिं पादि समुच्चादित्तृतीये प्रीद्युत्तरतउत्करं करोति॥ अध्वर्योर्वेदिकरणानंतरमग्नीद्वेदिं दर्भैः परिस्तृणाति तत्पश्चात् पुरीषादिकमपसार्य तस्या
उत्तरतो वितृतीये उत्करं करोति॥ वितृतीयत्व प्रमाणं तु श्रुत्वा तन्तवे॥ आपिधानत्रिभागेन यावत् ज्ञायन्ते वा धर्ममचतुरस्त्रं कृत्वा अरत्निमात्रविपर्ययसो
त्तरांसउत्कर इति॥ अस्यार्थः॥ गार्हपत्यमध्यादाहवनीयमध्यपर्यंतं यत्स्थोत्तरप्रदेशस्य तृतीयभागेनोन [illegible] या॰ वापितांतरपदि माणया रज्वा
पूर्वार्धे आहवनीये पश्चिमे समचतुरस्रमाहवनीयमध्यात्तस्य [illegible] दक्षिणतः कृत्वा ओष्यादक्षिणान्त्या यो अग्निर्दक्षिणाग्निर्विपर्यस्तु तथैवोत्तर
तो रज्जु [illegible] नयनपूर्वकं चतुरस्त्रं कृत्वोत्तरांसे [illegible] तत्समीपे उत्कर इति॥ अत्र गार्हपत्याहवनीययोरन्तराले [illegible]
दीर्घकमात्सदाप्रक्रमस्य वादशांगुलत्वाद्विज्ञात्वस्वसंख्यातानि भवंति तत्तृतीयभागेन वादिंशदंगुलरूपेण रज्जुना चतुःपञ्चाशांगुलपार्श्वसमचतुरस्रं कृत्वाहवनीयमध्यादुत्तरतः समस्तस्य चतुःपञ्चांगुलेभूत्कैरोभवत्येवमेकादशप्रक्रमपक्षेपि

च

गर्त

ज्वा

१८

बोध्यं अत्रोत्करदेशास्यांतरं त्रिभागेन रज्जुमाप्य तस्मादिगतस्तृतीयो भागो यस्मिन्निति त्रिसुसमावितृतीयकं· वितृतीयमलक्षणोत्तरमपि उपवसथे निन सर्वं
तत्राप्यादि सुद्रष्टव्यं· देवस्यत्वेति स्फ्यमादाय सव्ये हस्ते दक्षिणेनालभ्य जपती इन्द्रस्य बाहुरसीति· इन्द्रस्य बाहुरिति मंत्रे स्फ्यजपरूपतादेकाक्षसमा
वात्वाहितास्वरेण पाठः। स तृणमिति तृणस्य स्फ्य साहित्यागमादप्राधान्यात्तृणदानविस्मरणे तूष्णीमेव तृणदानं न तत्र पुनर्मंत्रः पञ्चमी यः। स्फ्यनि
तः प्राप्ते पि दक्षिणेन ग्रहणं सव्यहस्तस्य स्यैवालंभविधानार्थं· अन्यथा न्यूनौ निभायाप्यालंभः प्राप्नोति· तदेनदंत्यादानं सर्वयजुर्हरणार्थं तदभावे न प्रवर्त्त
ते· नोपस्पृशेत्स्पृशेत्स्पृष्ट्वाभिघातामोतेन सर्वयजुर्निष्पन्नः· तेन दक्षिणहस्तालभ्य वज्रेण· वेधान्तरणं निदधा सुदृक्रराधि ष्येवमासीति· तृणं स्फ्येन सह हस्ताद्दीत्तस्मु
× पितृयज्ञे आदर्शपूर्वकं तं देवपितृभ्यः इत्युक्तः। × दस्युदग्गयं वेधानि कथातिष्ठ पित्र्यैवमासीतिमंत्रेण· उदगीति नियमः स्मृतिनः पक्षे प्राप स्यमाकृतस्मानि
दृस्पर्शनेन तदपचारे श्रोत्रं स्पृशति प्रायश्चित्तं भवति· पृथिवि देवयजनीति तृणं तर्हितं प्रहरति· तृणं तर्हितं व्यवधाय केसाति तस्याधस्तादेव पांसुप्रहरती
त्यर्थः इति कर्कोपाध्यायाः। व्यवधायके तृण एव प्रहरतीत्याचार्य पितृभूतिः। माधवाचार्या अपि तृणमंतर्धायेतस्यापरि प्रहरत्यमिति पातपध माधवेन्या
रथ्यानवंतः। पितृयज्ञे चपृथिवि देवपितृयजनी त्युक्तः। अंगप्रधानोभयार्थत्वाद्वेदेः पृथिवीशब्दो मन्त्रवेदि वाचकत्वात्संस्कारार्थाभिप्रवृत्तेः। वृजं गच्छेतिपुरी

वा

प्रमादने · यत्रस्येन प्रहारः कृतस्तस्मात्प्रदेशात् · यर्षन्तु इति वेदिं प्रोक्षते · पस्मा[illegible]पुरीषं गृह्णीतं न तत्प्रदेशावच्छिन्नां वेदिं · वधाने स्तुत करे करोति · इ
ह्रीतं पुरीषमेव · प्रहरणशेषो वा विशेषोपदेशात् · प्रहरणस्य प्रहरणे विनियुक्तस्य पृथिवि देवयजनीति मंत्रस्य व्रजं गच्छ वर्षन्तु ते वधाने सादिस्तत्र
न त्वाविनियुक्तो मंत्रत्रयरूपः समुदायः शेषो वा ध्यः कुतस्तत्त्वः अविशेषोपदेशात् · विशेषस्य तत्र तत्रोक्तरूपेण विनियोगस्य शतपथब्राह्मणेउ
पदेशाभावात् · किंत्वविशेषेण समग्रस्याति पृथिवीत्यादिना प्रहरणस्यैवोपदेशात् · अपर आह · शतपथब्राह्मणे विशेषेणोपदेशात्प्रहरणशेषो वा सर्वो वि
मंत्रः स्यादित्येतन्न · कुत[illegible]ः । शास्त्रान्तरे यथोक्तस्याविशेषस्योपदेशात् · अत्र पक्षे यासाः काकानन्तर्ये · अपारस्तामिति द्वितीयं प्रहरणादि · अपारस्तु
मित्यादि मंत्रचतुष्टयेन प्रहरणादि प्रहरणेन प्रारभ्योक्तरकरणं तं द्वितीयं कर्म भवति · अपारकमररोआकुर इति वचना मंत्रस्यासुरलाकुचारणं
तत्रमपउपस्पृशेत् · पितृयज्ञे च देवपितृयजनादिसेवम् · अभिन्यस्यतौ करमरोदिधमिति · अभिन्यस्यातिपाणिभ्यामुत्करं [illegible]स्यापिधानं करो
शेतीत्यर्थः । मंत्रस्यासुरलाकुदकोपस्पर्शनमित्युक्तं · इममस्ते इति तृतीयं (गी5) · इममस्ते इत्यादिमंत्रचतुष्टयेन तृतीयं प्रहरणपुत्करे करणं तं कर्म भव
ति · तत्रैव चतुर्थं · सत्तरणं · चतुर्थं प्रहरणपुत्करे करणं तं कर्म तत्रैव कर्तव्यं · इयांस्तु विशेषः । उत्करे करणं सततमसुराभिसिंचेन तत्रेणेन सहितं पुरीष

19

सकर्नर्यं· पूर्वं परिग्रहं परिगृह्णाति दक्षिणतः पश्चादुत्तरतश्च स्फ्येन गायत्रेणेति प्रतिमंत्रं· अध्वर्युमलन्तर्वं परिग्रहं परिग्रही ध्यामी सेवं प्रलाणामामंत्र्यों
परिग्रहणेति तेनाद्गुश्रानः स्फ्येन करणेन क्रमेण दक्षिणतः पश्चादुत्तरतश्च पूर्वं परिग्रहमर्धा वेद्याः परिगृह्णाति· परिसमंता प्रेरवाकरणादिमती
वेदिरिति ज्ञापनार्थं· पूर्वं परिग्रहमित्यस्य कर्मणः संज्ञा संव्यवहारार्थापूर्वेणपरिग्रहेणपरिगृह्य श्चेतासौ· अग्रेकरणी स्तनंमंत्रमाह· गायत्रेणेति प्र
तिमंत्रमिति· गायत्रेणेति दक्षिणतोनैर्ऋत्यकोणमारभ्य पुरस्तादंसपर्यंतमाहवनीयस्वरपर्यंतं वा [illegible] त्रै
ष्टुभेनेति पश्चादपरपार्श्वे दक्षिणश्रोणिमारभ्योत्तरश्रोणिपर्यंतं· जागतेनेति चोत्तरतउत्तरश्रोणिमारभ्य पुरस्तादंसपर्यंतमाहवनी यस्वरपर्यंतं वा
न सर्वस्मिन्पूर्वपार्श्वे इति हरिस्वामी· वेद्यां त्रिरुक्षिरव्याहरत्रिरिति· उद्धिल्ल्येति स्फ्येन तिस्रो रेखाः प्राचीस्तु पश्चात्स्यादुदीचीर्वा प्राक्संस्थाः कुर्यादुत्तर
त्रिरित्साक्षान्नीधंप्राति· हत्वाग्नीध्रे रेखाः संमृशति· हत्वेति रेखास्पृः पांसुन् [illegible] लरे प्रक्षिप्य चतुरेखाः संमृशति नमी
करणार्थं· पितृयज्ञाग्निचित्सयोः। एतानेरवाकरणान् रत्रिरित्यम्रीध्येष्ण मन्त्रीधन्निर्हरणं संमर्शनं च पितृयज्ञे ऽग्निचित्सायां च भवति न दर्शपूर्णमास
यो[illegible] रपीतिप्राप्ते आह· यानयं दर्शनादर्शेवापाद्यः पूर्वपक्षनिरासार्थः। न पितृयज्ञाग्निचित्सयोर्देवैव संस्कारः किं तर्हि दर्शपूर्णमासयोरपि· कुतः तत्र पितृय

२०

नाविस्पयोर्दर्शनादन्यविधिप्रदेवाक्येऽस्वाकरणादीनामप्रकृतितःप्राप्तानामनुवादरूपेणादर्शनात्. तथाहि पितृयज्ञे तावन्मननएवमाकलंवयजुर्दर्तीतिप्र
सप्तदर्भेणपरिस्तरणं लिखति हरतियत्कार्यंभवतीतिश्रूयमाणमपिप्रकृतिप्राप्तानुवादः। सेयज्ञोपवीतीभूत्वाऽग्नीन्परिस्तृणातीत्याद्यप्यहणेयज्ञोपवीतीतिमात्रविधा
नपरत्वाद्वाक्यस्य. पुनःकर्मणः पित्र्यत्वेनप्राचीनावीतित्वमेव (अनुवादे) प्राप्नोति. अग्निविसायामपि अपयायणीयंभिर्वतिनस्मात्विकृतावाचांविसृज्यस्तंभपस्तु
ईरतिलवयजुर्दत्वापूर्वेणपरिधिंपरिधयेऽज्जविकिलाहहरतिविदिति दिकृष्टीप्रकृति श्रूयमाणमपिस्पष्टाप्राप्तानुवादःसोमि
कावेदेशौपवसथ्यास्तर्वेद्विप्राप्तस्यतस्यप्रायणीयर्विकृतंतेविधानाय. अतोदर्शपूर्णमासयोर्नापिलेखाकरणहरणंप्रवहरणं मंत्रमन्यानार्भवंतीतिसि
द्धं. वकरणप्रयासेबुहरग्निर्विस्तारितिसंबंधः। वैदिकरणंयथोक्तं. अन्येस्त्वनुवर्तते. यथोक्तं यंगुल्यवतानामित्या। इतिस्थाम्निस्वधवसदेखेवासंसर्पणानं नवंअवति
उत्तरंपरिधिंहंपरिधिंहंपरिस्तरणंतिसुष्माप्स्याजेर्जस्वतीतिप्रतिमंत्रंपूर्ववत्. उत्तरंपरिधिंहंपरिग्रहीष्यामीतिप्रत्यानुमंत्रणं नंतरं मोपरिधिंहणेनिते
मानुज्ञातः पूर्वं दक्षिणेनः पश्चादुत्तरनश्चसुष्माप्स्याजेर्जस्वतीतिप्रतिमंत्रं मंत्रं मंत्रं प्रतिमंत्रमेण तत्रंपरिधिंहंपरिस्तृणाति. उत्तरंपरिधिंहमि
सस्यकर्मणः संबा[illegible] उत्तरपरिधियसंदिक्षयेतीसाद्योसंप्रवरणं भंगप्रतिमंत्रमसिसेवासिदेमंत्रत्रयस्य प्रतिप्रतीकोपादानंपरा

नवसननन्माकर्णवि॰२

दिनान्पर्यंत इति न्यायेन मंत्रांतज्ञापनार्थं अन्यथा मुख्माचासीसत्रापिनाभ्यसमाम्नातावानपि मंत्रः संभाव्येत पुनरुक्तस्येत्यनुमा र्हि रवतनादिभार्ध
षमीकृतां वेदिमनुमार्ष्टि समीकरोति नञ्जमारयांतरात्मसक्त्येन अभ्यधिवेदिं प्रोक्षणीर्धारयपसन्यः । वेदेरूप दिक्षात्समीपेनीचैः प्रोक्षणीर्धारयस
न्येमनीत्व सर्वं सुकृतम संचरे प्रोक्षणीर्निधायेत्यादानीन नस्ताएवरहीत्येसर्थः । उपर्यां भ्यपमः सामीप्यस्थलाभिषाधस्यादि वचनं उपर्यादिषुविषु
। द्वितीयास्त्रेउक्तानेतीति द्वितीयावेदिमिति अथस्यगुषम्याहश्रोक्षणीरासादये अंबर्हि रापसादयस्रुचः सम्म्रट् पत्नी ८ सन्नमाज्येनोदेहीतियदी हुत्वः
अथाग्नीक्रुत्तर्क प्रोक्षणीधारणानंतरम ध्वर्युर्दिग्यैषवचनाभिधेनशस्संयरस्तेनोषस्यावग्नीधं प्रति प्रोक्षणीरासादयेत्याद्याज्येनोदेहीतिप्रैषमाह श्रुते प्रैषदाना
न्निधायांतुनक्रूपादित्सर्थः । तत्र प्रैषेतद्भावे च सर्वथा प्रोक्षण्यासादना [illegible] षम्पीधैर्वकर्तव्यमितितदिस्त्वामिमतं प्रैष एवाग्नीधाकर्तव्यं तदभावे चाध्वर्युले
तिमतांतरं अथवा देशार्यमाणत्वेव प्रोक्षणीपुनर्वप्रैषप्रापणार्थमन्यथा प्रैषसमनंतरमेव प्रैषावार्थस्यन्याय्यत्वात्प्रोक्षणी रासादयेत्येतावत्कृवणानंतरमे
व प्रोक्षण्यासादनं स्यात् पत्नी शब्दस्यानेकपत्नीकेप्यन्तहस्स्कवचनांतस्यैव समाम्नानात्समस्तानाव पूर्वतादिति न्यायात् वरुणप्रघासे [illegible] विभागवर्हिराद्यो
राज्यद्दृशे चोहेनप्रोक्षणीशब्देतस्य बहुवचनांतत्वात् सचैवं प्रोक्षणीरासादये अंबर्हिरापसादयस्रुचः सम्म्रट् पत्नी ८ सन्नमाज्यान्युदेहीति इदमेभी

२१

पार्याणां च एकतेनकत्वं नेन गृह्णीत्वाह: उपमत दिक्काणं दपेक्ताचो संगृह्णीतेवमन्यत्रापि यथायथमूह्यं। अत्रेदं संदिह्यते। किं य एव प्रैषे कर्ता स एव प्रैषार्थे उता
न्यः प्रैषे प्रैषार्थे चान्यः। किं तावत्प्राप्तं। एक एव प्रैषप्रैषार्थयोः कर्तेति। कुत एतत्। अन्यस्य असंनतत्वात्। ननु स्वात्मनि प्रैषो विप्रतिषि[illegible]द्धः। नहि
कश्चिदात्मानं प्रेषयति। सत्यं। नायं प्रैष आत्मविषयः सादिः किं तर्हि प्राप्तकाले लोट्। तत्र मध्यमपुरुषस्य स्थाने व्यत्ययेन भविष्यति। अन उभयमेकोने
यकर्तव्यमिति प्राप्ते आह। यथाप्रैषितमन्यः पराधिकारात्। यथाप्रैषितमिति प्रैषितमनतिक्रम्यान्यो [illegible]ध्वर्युः प्रोक्षणपात्रसादनादि करोतीति नासावध्वर्युः। कुत एतत्। पराधिका उभ
रात्। परस्यान्यस्यैवाधिकारात्। नहि कश्चिदात्मानं प्रेषयत्यपितु पर एव तत्राधिक्रियते। ननु सामेव तत्राप्राप्तकाले लोड्भविष्यतीति तेन विरोधो न भविष्यति। नैतत्
स्मि। व्यत्ययकल्पनागौरवात्। एवं स्थिते इदमपरं संदिह्यते। किं मन्त्री तैषे प्रैषार्थे चाध्वर्युः कर्ता नाहि परीतमिति। किं तावत्प्राप्तं। अध्वर्युरेव प्रैषे प्रैषार्थे चाध्वर्युरि
ति। एवं हि कल्पसार्गादिषु समन्त्रकेषु [illegible] बहुषु पदार्थेषु समाख्यानुगृहीतामध्वर्युकर्तृतां न बाध्वर्युरिति। तस्मादग्नीध्र एव इति प्राप्ते आह। स्वयं वाऽविरो
धात्। वाशब्दः पक्षार्थे। [illegible] स्वयं चाध्वर्युर्विक्रियमाणानपि प्रैषं करोति। अर्था[illegible]दग्नीध्रोऽपि वा। कुत एतत्। अविरोधात्। [illegible] प्रैषं दत्वा दर्थान्का
रयतः सर्वानुष्ठानसंबंधस्यानपगमात्। न च प्रयोजको हेतुश्चेति चकारात्कारयितुरपि कर्तृत्वस्मरणादध्वर्युरन्[illegible]कीति कर्तव्यतामभिलकं करोतीत
र्थीकाध्वर्युपदसमाख्याया अविरोधाभावात्। प्रैषार्थमात्रकर्तृत्वे तु प्रैषस्य समाख्याबाधेन [illegible] संप्रैषवचनाच्च। अपि च। संप्रैषे ध्वर्योरवचनादध्वर्युरेव प्रैषक

तुमार्जनात्पूर्वं वेदिसंस्कारदर्शनमघमर्षणेनैतत्स्नानशेषः

र्ना स्यान्नाग्नी तत्र तु प्रैषार्थे एवम् । मा दितत्त्वध्वर्युः प्रैषार्थे स्यात् न शाग्नीदग्नी । स्विहरन्नाति प्रस्यातः पश्च नो हि नेष्टः पत्नी मु स्नान योन्वे न होत्रे च मन्त्रमन्त्रान्मैहि यजमा
न होता नवेत यजे साधावग्नी [illegible] त्वान्ने नीनामि वाध्वर्योः प्रोक्षणी शास्त्रादये पेयं सं प्रैष मुख्य एवाध्वर्योर्विच नं स्यात् । न चैवं तस्मादध्वर्युः प्रैषार्थे चा । अ
पि च । संप्रैष एव प्रैषः । न चासावुत्तरस्य स्याध्वर्यो रपभ्रष्टे नाग्नी धाव कृत्यः । अतो ध्वर्युः प्रैषे प्रैषार्थे चाग्नीदिति । तथा चात्र नीयाध्याय स्याष्टमे पादे अभिनी
यः सिद्धान्तः । प्रैषे षु पन्नाधिकाराद ध्वर्यु स्तु दर्शनाद्यो यथा कर्मसामान्यादिति । प्राकृत्तरणे वेदिं नावन्नशेत् । अनुमार्जनाद्यूर्ध्वमिति न मा कम्य तेऽश्व नानि
वहवी । व्याप्रचरणात् । श्वानानि पुरोडाशाच्चवर्हीपि हवी व्याप्रचरणाधावत्सधान प्रचरणं न भवति ताव [illegible] न्नावन्न शे [illegible] तः श्रूयमाणता प्रमायाम घमर्ष
णेन शेषः । अंगुष्ठांगुलिभ्यां माऽ सुऽहिताभ्याम वधं ते केऽ घमर्षणे प्रतिषेध प्रसंगान्नात्यति प्रसज्यते । एके प्रायपान्तराभ्यापिनो मांसं संहि नाभ्यां मां सोपल
क्षितां नः प्रदेशसंवत्साभ्यां न वप्रदेश संवत्साभ्यामंगुष्ठांगुलिभ्यां हवी व्यवघाति । स्वयगवा यान्तु धारणे न श्च तावदश्नेन । क्रव्येणाव माति च्छाधिनानया निह सेना
वघाति कार्ष्टे नाव घनीति श्रूयमाणेषु चतुर्विधेषु वदानसाधनेषु चक्रपुरोडाशायोक्तथैव कामर्थ्यान्त् । आपन्न ऽ कृत्यणानि वरसेनत् । तारणत्या न्वे वामापन्नं
पतिनं तत्पणादिक्त एन्मे व वहीं विनिरस्यो दुत्करेन ततः प्राकू । हिवनोवध इतिस्फ्यमनु दंचं प्रहरति । प्रैषार्थ मुघतं स्फ्यमनु दंचमुदग्यं हिवनो वध्यरतिं स्रेणाप्र

22

र मिमक्षिपतुक्त दे शास्त्रं नरा नः । पात्रसं भवाद ह वा पर्यंप्रया आदि वदा प्रुक्त प्रकार कं चे दं पावकुतो निवर्तन ने । अपानिज्यपाली अपरे ण प्रणीताः स्फ्यं निदधाति । उत्तरेण

णी अवनिज्य अपरेण प्रणीताभ्यः पश्चात्तमीपे निदधाति । इ आवार्हि स्मस्वं मि ध्यं । अपरेण प्रणीता निदधाति मे षेत्री दर्भे पंधर्भुरं रत्नीदे तिमन्न मेदेन अवस्थे

वं स्नावक्सं मार्गाण वापि । इ आवार्हि निधानेतु विशेषः पूर्वमिध्मा मिति । प्रणीता दक्षिणेन वाहु स । प्रणीता नां दक्षिणतो । र्थादार वनीषा इनरतं लवोर तदाके

न प्रदक्षिणमिध्मा वार्हि राहु सानि दधाति प्रणीताभ्यः पश्चाद्देवे निपक्षां न तं । अथ वापार्थे चैतत् । मादनप्र देश [illegible] प्रणीता माधाक्षिणप्रमं नरे णेन पनप

धेतुप्र वाया सं भवः । पूर्वं प्रेतत्त्व प्रूर्वव दे दार्थे रं नरतः प्रासंसमाध्यानोदितहशति विपर्य स्य वाहिं पूर्ते । प्रदु । क्रम्य । ननीयी क्वचं वर्पवच्छ धान्प्रहि चात वुणोरिव

प्रभुषं निष्ठमामि स्सनयो व स्नन रमं औणगार्ह पत्यमनत्त्प माऽु क्रम्य प्रगार्हप त्यप्रदेश गत्मा च्यां गता वैदनै र प्रपानि पामि वि श्रोनाहु शास्त्रमें पूर्वे रंनर सोनुपप्र

दे शेन्न आरा वभ्यापपर्यं ने मां क्यां र्षं समाप्पांडोडिनहतिमं येण । अर्थ [illegible] ः प्रदेशो तयमारभ्य प्रकृ पर्यन्ते विपर्यस्य यत वसंमाहि देशमे दान स्पमं च स्सार लाद

धाभेदेमें आव तौ नापके चाग्निसंमार्गे वक्ष्यमाणं तत्सीमुपवी तिवचनं । माऽु क्रमणं च संमार्गमात्रे । नः सेम स्यपुनः प्रतपनं वक्ष्यमाणं गार्हपत्य प्रदेश र वः प्रतप्प

तप्प प्रप वर्ति । संस्त्र स्कृ षाव भर्य वे । अप्रैव पक्षे । अ वुणा प्र तपनं कर्न प्याभिति मन [illegible] सी धेयप प्रनीसूर्पः । वी स्नया प्रतपनस्मात् क्ता पिस्का गादि सर्व पात्र विव

पवा सं मार्ग नं तरं गम्यन्ते । आनिक्षिनेति स्काचः । [illegible] दार्थे दं नरतः प्रावसं माहि विपर्यस्य वाहिं मूले : प्राप्य क्रम्ये सनुवर्तन्ते उत्तरत्त्व मे च । स्काचमानि । विशेषा

पूर्व वत्सनुपसं निरस्य माधिनिवामं भेण २

पूर्णे पंध बाराणी नेरम्भपवा ४

तत्राभावः । १

२२

अथ लोपि स्रुचः प्रतपनं स्रुवादीनां क्रमेण संमार्गः। स्रुवं प्राशित्रहरणं च अवदानपात्री च। [illegible] संमार्गानंतरं च प्रतप्य [illegible] र्वेअपयन्ति तेषु प्रथमसंमार्गोपि
लुप्तः। अत्र प्राशित्रहरणमिले कलमविवक्षितं। न द्वितस्य प्रायुक्तत्वात्। पात्रीमित्यये कालमविवक्षितं। तेन पुरोडाशपात्र्या दिरुपाद्यन्यस्य क्रमेण स्रुवस्य संमार्गप्रतपनं समे
पन्नि[illegible]नीति कौण्डपायिनाः। न तांत देपुरोडाशपात्र्येकैव। इडापात्र्यास्तु संमार्गप्रतपनयोः सर्वाननेवदर्शनादेकत्वाविवक्षायाः प्रयोजनाभावः। पितृयज्ञे लिंगाभ्यत्रे
वसंवद्धं। पश्चैव सान्नाय्यपयोधर्मेण प्रदहनं। सान्नाय्यस्य वत्सकवेणवदानविधानात्तस्यापन्नस्यासे: पशुमांसावदानार्थस्य च स्रुवसंमार्गानंतरं स्रुवमंत्रेण प्रतपनम
निशितत्व इति संमार्गः पुनः प्रतप्याय उपस्थ[illegible]समर्पणं। वसाहोमहवण्या: प्रचरण्याश्च जुहूवत् स्रुवस्य संमार्गप्रतपने। अन्येषामपि जुहूस्थानापन्नानां स्रुर्पादिकपर्णादीन
मोदुंबरस्रुचादीनां जुहूवदेव संमार्गप्रतपनसमर्पणानि। एषद्धाज्योपस्थतस्वोपभृद्वत्। मेक्षणस्य श्रुतावदानवत्। वाजिनभांडस्य पुरोडाशपात्रीवदिति संमृज्य
:संमार्जनान्यपास्यति। उत्करे। आहवनीये प्रास्तनमिके। [illegible] एकोगास्वांतरेऽप्याधिनः। पत्नीमन्नह्यतिप्रसन्नाद्दक्षिणेन उपविष्टां मुंजयोक्त्रेण
एतापरिहरणसाधिवासो दिसोनाध्नेति। ततोग्नी गार्हपत्यस्य [illegible] प्रसग्दक्षिणतः प्रसग्दक्षिणायां रतस्यात्रैने [illegible] पत्नी प्रागग्र
नः पत्नुपागजन्यकजमोक्षी त्रिवृता त्रिगुणेन मुंजमयेन योक्त्रेण संनह्यति प्रास्वादित्येव [illegible] इति मंत्रेण नाथो अथ मधिवासो वासमोवाहि: परिहरति परितोवेष्टयति।
क्षिणं पाशामुनयेयाति मुख्यो [illegible] हूतिविसर्जे [illegible] ते पादितो [illegible] नानंतरमग्रीदेवतस्य पोक्ता

स्य दक्षिणं पो[illegible] त्रस्य दक्षिणं पाणमनु नेत्रपार्श्वे योक्त्रं तु स्थापनीयं सन्निधु प्रोक्ष्य कलोर्ध्वमुक्त्वा निवेष्टितयो ऋमध्यस्थ वेशर पार्श्वि निबध्नाति वैष्णव्य इति मंत्रेण । संनह्यं योक्त्रमुलीरुतं
रज्जुमयी रज्जुमभितः प्रवरग्रंथि अध्युक्तामंत्रयोः पाशद्वयमघु[illegible] क्त्रमिति एतदुक्त्वा मिनः पो ऋमुख्येनार्धकुच्छ्ठन मात्रम र्धा हिर्वेष्टन मेकवेष्टनेउ कृत्वा नस्यादसम
त्वात् । नग्रंथिं भवेति । योक्त्रं वंधनं कुर्वन्वग्रंथिं न करोति । अनेनैव तु आज्यमनु वास्य पत्नीमवे क्षयत्सदर्थे नेति । उपास्य पुरोडाशं ग्रंथनं आनीयोत्तर नोक्षणी तलेतस्यार्थः । न
तत्र यज्ञ्यं पत्नीसमीपेनी तानामवेक्षयति । निर्णतोपदेश स्तत्राज्य मवेक्ष त्वेत्स भेक्षणं गम्युते । माचकृत्तेवेदं कृत्वा उदध्येनेतिमंत्रेणाज्यमवेक्षते स्थेय विसिनोर्थः । अने
कात्वे पि पत्नी नामे कस्याएवावेक्षणं विकल्पदृति कर्मतं । सर्वासामपीति मतां मदं । पितमहे वाध्वर्युरवेक्षते । आज्यसंस्कारेस्याः प्रतिविधयतात् । एवं दजस्त्वमापांग्रस्तता
पांग्रो वितायांच । देयां करोसपरं प्रोक्षणी भ्यः । आज्यं पत्न्यवेक्षितं प्रोक्षणी भ्यो[illegible] आसादिताभ्यो परं पश्चाद्वेद्यां करोतु पविश्य । आहवनीये वाहृतान चत्रापि
णः । तत्राप्राणिणआहवनीयप्रापिणः पत्न्यवेक्षणानंतरमाज्यमाहवनीये कृत्वाधिश्रित्यपुनस्तद्वा स्यप्रोक्षणीभ्यो परं वेद्यां करोति । यस्य शोभ्यवस्था यां नेनाएवनीय प्रा
पिणएवैनतः मात्रं तंतु नाईपलप्रापिणः । अन्त्री करं कार्येवाघातु स्याप्तुनर भर्तुंता[illegible]कवमोहे । मावेतुन्तवेसाज्यमुत्पुनाति । हस्तेदेदं सत्साज्यमुत्पुनाति प्रोक्षणी स्था
भांपाद आभ्यां । प्रोक्षणी भ्यस्तूर्ध्वपतः सूर्यवर्चसिति । पवित्राभ्यां सवितुर्व इतिमंत्रेण स्वयोपस्य रेणचेतिसूर्यवदि तस्यार्थः । चयाज्यउत्पुनातीस्स्यान्तु कार्येतार्थः । कर्मोणाभा
याल्ल चकारात्ताज्यं तस्य यदे कंनामस्य याज्येयालवनं पवित्रेमाप्येनेहसि व्याख्यानवंतः । प्रोक्षणीर्नो उत्पुनक्ति सवनाभिश्चावाहेर्योः प्रोक्षणार्थमनस्य स्भावेनभयनि ।

23

आज्यमग्ने भ्राजेन तेजोसीति॰ स्यर्थं॰ यजमानो वा॰ आज्यमग्ने भाने तेजोसी सेव॰ वारप्ये विकल्पे॰ अध्वर्युर्वा यजमानो वे समर्थः। स्रुवेणाज्यग्रहणं॰ परिभाषासूत्रं॰
यदाज्यग्रहणं तत्स्रुवेणैवेति नियमार्थं॰ चतुर्गृहीतं धामनामेति सकृन्मंत्रः। वारचतुष्टयमभ्यावृत्तिगणनेनाज्यग्रहणं जुह्वां कर्तव्यं तत्र धामनामेति मंत्रः स
सदेकवारमभ्यावृत्तिगणनेन॰ नत्वग्रहणं वनसादित्याज्यग्रहणेमंत्रावृत्तेर्वारणाय सकृदिति॰ ननु येनैवपियाग्रु कमेव वचनादाज्यग्रहणे॰ सर्वं॰ उभयथा
नुष्काति वचनं॰ मए तेन यजुषा (प्रथमाज्यग्रहणे) सकृज्जुहूं तत्रिलामीति॰ नशाकुस्त्रिस्त्रिरेवमजुमान्यत्रिलानीति च॰ तत्र व्यव स्याप्रसायां [illegible]
[illegible] सकृन्मंत्रवचनमत्राधिपीयते त्रिर्मंत्रवचनं सकृत्वर्थोसाविभाषायां भविष्यति॰ अथाउपभृत्स्वीयोनुयाजार्थे तत्॰ चेयमनुयाजाभावेति नोपभृत्सयथाव [illegible]
घृतं आज्यग्रहणं न स्त्रुओहवादाज्याद्वीयः अतिशय्येनाल्पंमयास्या [illegible] दत्रापि धामनामेति सकृन्मंत्रः। दर्शपूर्णमासयो [illegible] रनुयाजानां नित्यत्वाच्चे
स्वदोषविकृतिविषयः। चतुरन्यत्वप्रतिविभागात्॰ अन्यत्रानन्यनुयाजेके॰ ऽनड्याउ याजके च कर्मणि चतुराज्यग्रहणमेवोपभृति कर्तव्यं॰ कुतः। प्रतिविभाग
त्॰ प्रयाजेष्वर्थ स्यात्स्यानुयाजे [illegible] उपयोगत्वेयं प्रतिविभागात्॰ पश्वातिथ्यादर्शनाच्च॰ पशावातिथ्यायां च चतुर्गृहीतमन्याउपन्यस्ताग्नीषोमीयादनुपा
जकेन्यकुक्षानुयाजके च कर्मणि चतुराज्यग्रहणमुपभृति॰ पशौ तावदन्यस्य केषु अनुयाजेषु उपभृति चतुर्गृहीतमाज्यं स्रुति दर्शयति॰ आप्यायाज्यं चतुर्गृहीतं जु
ह्वां चोपभृति चतुर्गृहीतं तस्य परोक्षमिति॰ आतिथ्यायां चानुयाजाभावे॰ सर्वाण्येव चतुर्गृहीतान्याज्या

निरूह्यान्तिनस्पष्टानुयाजाभवंतीति। अथानुयाजार्थेन चतुर्गृहीतेन प्रयोजनाभावात्पौ[illegible]आर्थेषेव मानिंचतुर्गृहीतं दर्शनेति। नमस्क्रोपेक्षणात्। नैमकं
यदुक्तमुभयार्थमेनानिति। कुतः। उक्तस्य समय स्याप्य उक्तौ गृहीतस्यानुयाजार्थत्वेनक्षानानुपेक्षणात्। अथ यदुक्तं तदुपपन्नमिति निरूह्यानीति मनुस्यानुयाजेभ्यो
दिस हि निरूह्यानीत्येवं। यत्तु तंत्रमतिविभागादित्ये स्तमयाजोपयोगोर्द्ध स्यानुयाजेषु। मूलं। अनुयाजार्थस्येव सतो वचनात्प्रयाजेषूपयोगः। यथाप्रयाजार्थस्येव जोहूस्थस्य व प०
चनादनुमन्त्रणार्थम्। यद्यप्युपपन्नमिति पद्यो[illegible]दर्शनादिति। तत्राप्याह। पन्नमिति यद्यपि वचनात्। यदा तत्र सोपपन्नं तस्यानुयाजार्थत्वेनक्षानोदर्शनेन तदा पक्षावाति प्रयाजार्थं वा
यस्योपगृहीतमेवोपपन्नमिमामोसूनोवचनाच्चतुर्गृहीतमेवाविधीयते न तु प्रयोजनाभावात्प्रयाजार्थं प्राप्नुमेवा[illegible] न्यूपतेः। ततश्च वचनापापामे उपभूतविधिविधो
[illegible]पन्नसत्त्वनुयाजार्थे [illegible]मरुक्तौ गृहीतस्याज्यस्य प्रयाजीयचतुर्थसमानमसमानयनप्रयोजकस्य समानत्वासूनमेवानुयाजसंपादनार्थमु
पपन्नमाज्यग्रहणेन भवति। एवमाज्यात्समानयने नानुयाजसंपादनात्। एवं [illegible]अनुयाजं। यास्यानयेवपन्नमतउपपन्नं निरूह्यानीति प्रयाजानुयाजेभ्य
स्तत्र भवती सुभयार्थमौपपन्नं तं प्रयतेतत्स्मैव चैक[illegible]शानुयाजः। स्वधारावापामनुयाजेभ्याहितं निरूह्यानीति यक्षवन्य इत्यानुयाजं यो भातिष्यायां जानुया
जाभावमुक्तायुक्तं। अक्षसाप्रयाजार्थं प्राप्तमेव चतुर्गृहीतमन्यत्प्रयतेरुतिनिर्विषे। प्रयोजनमस्याशिनावापावकाणामपासेपुनलारवीयि यद्यपवराज्येनानुया
जविधाने प्रयाजार्थमनुपपन्नमिति चतुरावानुयाजेभ्य इति। अमावास्येनुरूपत्वात्। जुहूवादिति चतुरावान्यथ इत्यंग्नमशब्दमभ्रत्र वचनामीनिः। चकारादुपपन्नं सावित्रार

24

गेय॰ ततश्चोपस्थसपिमलम्नं त्र वचनमिसुक्तं॰ पञ्चगुंग्रिमंत्र पच नंतनचतुरंशाश्च वावां पञ्चपंचत्वगीतुपश्चादिच॰ इप्यंमो क्षालि विक्तो॰ स्यवेदिं चबार्हि
:प्रकिरेत् सवेषां तत्ता पुरस्तात्प्रोक्षिरत्नोसी ति प्रतिमंत्रं॰ यथं दिविव्यं स्यमंस्ह मनादपाकुसप्रोक्ष निपञ्चतिष्ठ ति तचस्य मेव॰ वेदिं च प्रोक्षति॰ बर्हिरुत्स्वयी
तानी नंप्रातिग्न्सवेषां पुरस्तात्प्रपियथाभवतितथो द्गग्रंसलाश्चोक्षति॰ प्रोक्षणंच येमंच: सस्नोसी ति प्रातिमंत्रं भिधि मंचं मचं मसी स्पृष्टं: तत्प्रोक्ष
प्रोक्षणेन सस्नोसी ति मंत्र: वेदिंप्रोक्षणे वेदिरसी ति बर्हि: प्रोक्षणे च बर्हिरसी ति॰ तत्पश्चप्रोक्षणे प्रलन्धि धंभो सिध्यामी सामंत्रणे मों मो क्षेति प्रसातु
तानेप्रोक्षणे मेवं बर्हि: प्रोक्षणे प्रलन्या बर्हि: प्रो क्षिप्यामी सामी सामंत्रणं धितनादि प्रघन्द॰ वेदिप्रोक्षणे तामंत्रणं तु श्रोनलभतोदिविधानाभाव: नक्षणमया
मेघुप्रलन्धि धंभो क्षिप्याव: प्रलन्याबर्हिर्घो प्रोक्षिप्याम इत्यरे: इध्मस्य चापि सामि धुनार्थ स्येव प्रोक्षणेन पेताजुष्ट प्रो क्षिप्यामी तिमंत्र लिंगादनः पान क
द्रिये गुणादि पुपस्मार्थे नार्थ स्यन स्यन प्रोक्षणं॰ मैवेद पितलर णमे वे तबर्हिर्वेलेदिलिंगाद न: पयस्यावांतन व णभावे प्रोक्षणभाव:। उपसंतत्त्वं भीषामीपा
यां चल्लतापा भ्रपिपुनरे कु हत्वल्लरणे तु मनु सेय॰ बर्हिमंत्रेच स्तान्त्र मेल सम्मस्यानुपञ्चपागन्न वएकतं यतथक्ष पेतान्न न्यां सेतिचो सं॰ शेषं मूलेस्य
सिंचलादस्ये गुं इन मिकि योषंयणी नानां॰ मूलेषु बर्हिर्वि:। उपामंपनीत स्यायेषमजे गुणा मेघे नमापपतीतर्पलनध्र संख्याभिति दितीयाश्रुणापूर्वेष स्य सो
यं तो [illegible] नप्रतीतिय पिगुम्न श्रोनां शेष नमप्रकारणम नो नेयं आतिपानादिरिनिनाम्नादशेष पुन: प्रो क्ष

मेषकः कर्तव्यः। शेषस्य र्षयो गन्तुसमस्तानि वेकार्यः। पवित्रे निधाय पत्नीनान्नु वर्हिर्विस्त्रः स्यपुनस्ता अस्तनस्य रणं विस्तोर्णि इति पुरस्तादिति पूर्वभागादि सर्पः। पंच
मं नादस्तातिः। प्रस्तरग्रहणं तस्याग्निः का पात्रं नत्रमंत्रः विस्तो रि ति पचतुन पथमि [illegible] कार्यानन्तर्मग्राभावः। पुभापमस्याप्यां ग्र र मेधीये विश्रायां च एध [illegible]
व नद्यास्याधिति विच्यामां चाहस्त ग्रहीतोपि अस्तर मा चांहितिहस्तु स्केः। अस्तुले अप्यनसंनहनीयस्व स्यग्धि लाम्स्पा वेदि प्रोलोनि धाया स्पैदम्ब च्छाघ वेदि
स्त लानूर्णं व्रदसमितिति चिरत्रं मस्तृणे अदाय ति कर्मा कांक्षायाम स्तरण हणामिति पूर्वमन्त्रस्य पुनात्मस्तरपदं विधिध्य संबध्यते अन्योविधिः मस्तुनवार्हि धो
न्येस्तर्णे दिसर्पः। पितपत्नी पत्नामस्थ्यां देवापि त्वमग्रस्य एः उपपत्या वा [illegible] पायात स्पाभ्यान्नो नाभि दिसपं नियमः। वा नुयावनी भिवार भिवेदः स्तरणं भवति
तावत्पुपत्ला स्तरणं निपंचा सस्तमात्र देतिः अपुण्यानु वेदि स्तरणनीतियानवां नुयान् पग्नु सोमादो वेदेरधिक पार्दि मालत्वारी स्तरणे न नदा आद नातुपपन्नेः ब
स्तं निविडं निरंतनं वर्हिः स्तरणातियथा भि र्न उष्यते अधरमूलं अधरानिमूलानियस्य पुष्या [illegible] स्तीर्य मानवर्हिः योर्चे भूवति तमान्तर्हि र्वा स्तरणी सर्पः। पश्चा
दपवर्गे वेदेः पूर्वभागादारभ्य पश्चात्सा श्चिमभागे पवर्गस्तमापिर्यथा भवति तथोमध्यममुष्टिं वेदेः पूर्वभागेस्तीर्णा [illegible] वेदिमध्यमभागे स्तरणवर्हिषोमूलानि म
ध्यमादपानि नीयमुष्टिं स्तीर्णान् तथैव वेदिपाश्चिमभागे तृतीयमुष्टिं स्तरणानि सर्पः। पञ्चानतमारस्य व स्तरणं वा हस्त उपमर्व स्तनवर्हिषामूलानामू मुष्टि सान्न धोध
लानि दि नीमंत्र तीयं चमुष्टिं स्तरण [illegible] ति वेदेः पाश्चिमपार्श्वे स्तीर्णान तस्याग्राणि यथाग्निमा साधनेवामयस्तावेदि (मपनाम) मध्यमभागे स्तीर्णान वाग्राणि

25

नयैधोसाघ[illegible]नीयमुपतिष्ठतेणीमादिसर्पः एवंसभ्यमन्वं लभितस्यवाधोनभवति मागपवर्गनामात्रेणापमांनरं वासिष्यति अन्यो वासनमाहवनीयस्थापितः ऽ
वासनमभीत्यविधाम आसिन्नयसदेइन उनरं वाहवनीयकल्पनाद्भिवोर्दह प्रसंगाद्विरोधादनः कपालो वासनमयम्रैव इष्यात्मिमिधमादायाह
वनीयं कल्पयत्युपर्युपरि मन्त्रं धारयन्त्दःद आदेकांसमिधमादोयपर्युपरि प्रस्तरं अलणः सकाशात् । तस्यादायधारयन्नाहवनीयं [illegible] माने
यासमिधे वाहवनीयं कल्पयति इध्यनज्वालनमसमर्थं कतो ति जो (यो) के पिकावादिनाग्निमाहत्य संधुक्षयति पते उल्मुकेऽ ज्ञ हस्तनुयाजार्थे तदुल्मु
कयोरुद्धरणं च भूमिसंलग्नयोरेव तयोः पुरस्तादेरणं चेद् अह आतिथ्यापमसदो मे धीयपस्थादि विजाति [illegible] यनुयाजा भवंतितः दर्शपूर्णमासयो
रनुयाजानि स्युमे यभवंति अचलोल्मुकयोः समासेनाहवनीयस्यानुयाजार्थमयातयामतामिक्षुपते ततश्चोल्मुकोद्धरणानंतरमाहवनीयानुगमे तोल्मुका
त्यस्मानयनं आहवनीयसंस्कारकत्वानुपपत्तेरंगत्वात् गार्हपत्यादेव तन्वग्निरितिपुनराहरणं तयोः समासविस्मरणे चोनमानुयाजानं तस्माहवनीयेसमा
सेन कार्ये नुयाजानां निरूपणत्वादित्याध्वर्यप्रमायाश्विनमेवतत्र परिधीन्यदि दधासाग्नेनैकरक्षीयान्याजुमाचान्याजाश्चैवं फंकतका पर्यवैत्यानसूर्वाभेष्
र्वाभेउत्तरान्तवादिरो डंधरान्वामध्यमदक्षिणोत्तराना ध्रुवं इति प्रतिमंत्रं एक[illegible]भीयानिति एकस्यच योर्धीसजातीयमोदवा भेषपूर्वप्रवजाभए वै तिच या
लामपिसजातीयतार्थमेकस्मीयानिति वाजुमाचान्दः आरभ्यधात्यसादिनां गुडेहितोवाकस्तारंमालान्तः गंधर्वस्त्वेति म

निमंत्रमिति॰ मंत्रस्य मनुर्गपातलको हिंगंधर्वस्त्वेसादिमंत्रस्य ऋचैष्वैकानंत्रं प्रतिमभ्रमरश्मि लोकानामन्यदिधीन्यादिदधाति॰ गंधर्वस्त्वेतिमंत्रपमं रश्मिंदस्यवा
रुद्रितिदक्षिणंमिवावकरणे तेसुनवामिसर्थः। पाशाश्रणदीनां सर्वपूर्वाला भेउनदो नराणमपंपीषिणं प्रतिभावनमति निमतधिनियमः। तुनीनदोनरो
पाकानेमावधश्विनाभावः प्रतिनिधिलेनु भावाश्विनंस्यान्॰ नचपाला शाला भेवैकंकनाल रुआभेकापपमी लद आभेवै॰ न्वालतमानवाक्यैनरवादिरो
उंवसे॰ पादिकार्मपर्यान्त विंदेदितिमअसत्रयाणाम पिंवै॰ न्वरवादि रोउवराणं श्रूनतान्॰ एन देवस्त्व पितुं पूर्वांआभे पूर्वांआभेउ नदानिसन्मात्तु नवरवा
दिरोउंवरान्वातिविकल्पः स्मृतितः। एतच्च परिधिप उच्चविकल्पतया दिधानंमध्याग्निसंस्कारार्थत्वान्न लोपण न्वानुपादि श्रिसवापिभवति॰ मिथाव
रुणौत्वासुवस्ताद्दिधनामित्यूहः पित्यकार्ड्इति कर्कोपाध्यायाः। ने ति संप्रदायः। प्रथमं परिधिं॰ समि [illegible] पस्पर्शपवीतिहोत्रमिसादधाति॰ सामिधेनीः द
भादाहवनीयकल्पनार्थं पूर्वमेव पूर्वगुपात्ततया [illegible] प्रथमं परिधिमुपस्पृश्यवीतिहोत्रमितिमंत्रेणादधाति नां सामिधं॰ उपस्पर्शनं च परिधिसंस्कारो [illegible] द्वितीं
पाश्रवणाद् तःशन रूपिपपि भवतिनताहवनीयेसमिदाधानमापितत्र र्थस्याग्निसमिंधनस्यान्॰ भाधानकार्यस्याभावात्॰ अनुपस्पृश्य द्वितीया॰
समिदसीति॰ द्वितीयामिनीभा [illegible] मदेवगृहीतां समिधमभ्यादधातिन्नानुपस्पृश्यपनयाम प्रथमं परिधिं॰ सूर्यस्त्वेतिजपत्साहवनीयमीक्षलक्तवचनहतादृ अ
पेचैन्नश्रुतिनिधेयात्कांहितानाववणपाठः। आहवनीयेक्षणमर्थकेज पनवचनवाखादितिहेतुः। जपमंत्र [illegible] स्यामर्य

26

स्येतस्य मंत्रगताहवनीयवाचित्पुमलदयता दिसर्पः। अत्र मंत्रे पुनस्ता हृदस्य द्विवाचकतामितत्यत्रोक्तार्थस्ता पश्चिमानः पातिल्य हृदुनिवहवः। मेनि मंत्रप्रदायः। पुनस्ता
प्येत्यनह्रसर्थे रूढेनपुनार्द्दिग्ध वचनप्रतिनिबायाप्यः। आहवसे वोदं वर्हिषस्तरणे विनश्वनीनिदधानि सवितुरिति· आहवसेनाहवनीयसमीपादेदिस्मीपं प्रस्तारणेस्त
र्घः। वर्हिषस्तरस्यैवस्तरणे आधायानि [illegible] नश्वी उदग्ग्रयेयथाभवतस्तथा आहवनीयस्य पश्चात्प्रदेशे निदधानि सवितुर्धीतिमंत्रेण· यथापि स्तरणनिधान सामर्थ्याद्वे
दिप्रसागमनमितिकेसाव्रतस्य वेदिनिलयाचं तथापि स्तरणनिधानस्य वेद्यधिकरणतालाभार्थं नवाच्यमेवानुपपाहिन ज्ञापनेन वे स्तरणे निधेये इति· अन्ये वायुक्तात्ता
द्वः अन्ये वास्तरणा वर्हिषस्तरणे निदधावति· कुतः। अयुक्तात्वात् स्तरणवर्हिस्तरणस्यामुत्पयोर्दविनियुक्तता स्तरणवाहिंस्तरणेहि विनियुक्ते· न चावि नियुक्तास्य
वचनं विनान्यत्रविनियोगोयुक्तः। अत्र केचेस्यपक्षस्यानास्था स्वचकोवाधाहोन पूर्वपक्षस्यतिक्षेपार्थः। अथ स्तीर्णं वेदिमुपावर्तते स्याद्वेस्तरणे आदाये निका
ण्वीयस्कतेः। वचनं चन्यायस्य वाधकं· यथापि [illegible] वायांनाठ्य वचनो भावस्तथापि समस्ताद्वि वोधे [illegible] तस्तरोपमस्तार्ये ते वेनिकृस्तरणं न्यायप्राप्तं [illegible] मिन
:। उमान्यायमन्यथातिदिशति· अन्यत्रापि स्तरणार्थं· अन्यत्र पदिचपश्चपाकरणाद्युपस्पर्शनस्त्रपणाग्निमंथनादौ स्तरणार्थं स्तरणकार्ये विनियुक्ता वर्हिषो
न्यान्येव ग्राह्याणि यत्र [illegible] विनियुक्ता नो वाविनियोजकं वचनं नास्ति· ननु विषयंशो कि [illegible] मितिवचनादृष्टाच्यमेनत्वः समलं· तत्र [illegible] सर्वार्थं तथायामात्मा
म्मनीतानाचानिकविनियोगमंत्र वेणकार्यान दोपविमिकेगाभाव

परमिदं तत्सर्वार्थं [illegible] यद्व्यादिविशेषस्य सन्निधानात्तामस्या विनियोगमाप परमितिविशेषात्‌ ॥ अस्मं गादप यं चैसने ॥ यूपांजनो कृम कृतं स्यात्‌ स्यागृहीत माज्यं विनियो
ज्यमुतामकृतं लौकिकमिति ॥ किं तावत्प्राप्तमाज्यस्य स्याज्यं ॥ कुतः ॥ प्रकृतौ यावदाज्यकार्यं तत्सर्वं तेन तत्तम तः पशुवपापि यूपांजन तेने चकर्त्तव्यमिति प्राप्ते आरम्भ
यांजने चमर्पिः ॥ अन्यादित्यपेक्षणे ॥ अन्यत्प्रकृतं लौकिकं सापेक्षाज्यं विनियोज्यं ॥ यद्यपि तत्प्रकृतात्‌ संयुक्तमुत्पन्नं तथापि यानि प्राकृतान्यकार्याणि तदर्थमेव तत्र
यथा यूपितावदर्थकृतं न तेन भाकृतमंगं नतु यत्प्रकृते नास्ति तदर्थकेनापि ॥ प्रकृतौ च यूपांजनं नास्तीत्यप्रकृतं लौकिकमेव तत्र विनियोज्यं ॥ ननु चाविषये लौकिकानि
[illegible] सिद्धेः ॥ पुनरन्यतमेनत्‌ ॥ नैतदस्ति ॥ नहि प्राकृतावगतकार्यविशेषसंबंधानामन्यत्रानंतप्राप्तिरिष्टकार्येषु संबंधानिराकरणपरामिदं तुमनकरणं वणनकार्य
विशेषसंबंधस्याज्य [illegible] स्याप्राकृतकार्यसंबंधानिराकरणपरमिति विशेषात्‌ ॥ पुरोडाशायपयस्याधानासु रेषु तु ज्योतिष्टोमे ऋपतेपुरोडाशस्याचामेद
वायदेमास्याम्नि पयस्यामैत्रावरुणआश्विने धाना इति ॥ तत्र पुरोडाशादिपु प्रकृतानानीषं स्यानित्य [illegible] प्रकृतानानीषं स्यानिवेतो [illegible] विकादिके न्यायति केचिदाहुः ॥ आ
यार्पयित्वभूतिरन्याहुः ॥ चतुर्थे ॥ पुरोडाशयागादिषु योमृतनामुपात्र्याज्ञद्गृहान्नियमैवैषा प्रत्याम्नानमनः ॥ कुतः इति चेत्‌ ॥ पुरोडाशयागादिपदेश्यादिती याद्धर्मा
रोडाशादीनां मानि यानि रूपः संस्कारोयं ॥ ग्रतिपान्नित्वाविपमानानां तत्पयुक्तानां ननु प्रतिपत्यर्थस्य मानुमाणने ॥ अथ तावन्मन्त्रणं तानि विपमानानां पावयताप्स
नैमत्ववयवयरत्नार्थद्रव्यमुक्ताय न इति ॥ अस्मिन्नेदव्ययमेवाभिसंधाः ॥ अपनयस्तस्य कैदपात्स्याविपमानसंयोगादिनितनकूपान्त ॥

27

नयोः प्रस्तर ७ स्तृणत्सूर्णम्रदसमिति॰ नयोर्जान्तलयोरुपरि प्रस्तरं स्तृणत् ऊर्णम्रदसमिति मंत्रेण॰ अत्र प्रस्तरस्थाणप्रधानार्थं जुहूधारणार्थं तत्प्रस्तरं स्तरणमंत्रे
पितृपृष्ठे स्वासस्थं देवेभ्य इत्यन्त्रस्य॰ अभिनिदधाति सानां वसवदृति॰ अभिनिदधाति प्रस्तरमभिमुखवाम्यां पाणिभ्यां प्रस्तरमाक्रामन्नीत्यर्थः॰ मध्यमं स्वेजुहूं प्रतिष्ठाति ने
दधाति घृताचीरसि॰ जुहूं प्रतिष्ठसान्नीम्नमादिमं मध्यमां मन्येम यहलेनाविमुखीमपस्तरे अभिदधाति घृताचीरसि मंत्रेण॰ मंत्रे च घृताची पदस्य पयथार्पितास्करे स्थीयापपत्सा
दाधारपरहितमेवल [illegible] नादने घृताचीले [illegible] ताव माचयानिषेपणा सिकुहूर्नाम्नेसेपं प्रयोजनं॰ एवं प्रपत्स्यापापमनुपपृन्नाम्नेसादि॰ प्रस्तरनावोपिमाणाजस्यह
णदोहदिनार्थेयं बाहारावादोक्तिप्रमाणे जुहूपभृतौ तद्घनवसीतासादनेष्ये वं॰ एवामिन देड नराभ्यांमाति मंत्रेण पाहि ध्रुवपभृतौ प्रत्यांचाववयोन्दुजर्वे॰ इमर्देजुहूमभिजय
दे अधःस्थे उपभृतं प्रत्यां चेति दे अपिरूपावनुदर्यमनुक्रमेण नराभ्यां [illegible] उपभृत्पादपदोप [illegible] भितात्मां मंत्राभ्यां पतिमं — अं [illegible] नघाभ्यामंत्राभ्यामेकैकावाहि
स्ये [illegible] प्रमासादयमीत्यर्थः॰ मंत्रां न रस्याविधानाद्दर्शीमलमेनेनप्रस्तरादेरासादनं यादृः प्रतिष्ठहोत्र स्पृशा॰ मार्थधन्तदृपभृतं प्रत्यां चेति नव स्मापं स्तनवे कृत्पन
स्तदर्थलाभात्॰ समसं॰ स्रुचामिर्वेदमासादनं नुनतस्य स्पादस्येत्तसर्वकापनापनस्मार्थत्वात्॰ प्रयोजनम [illegible] र्थं नाया दिफेनाचाज्यग्रहणमादेपिनुहामीपान्ना
सादनमाप्तिः जुहूस्थानापन्नानां च स्रुपाकपर्णको हतोऽपुनरस्तुत्पादी नाम्प्रतियपरसर्वकं प्रस्तरेसादनमिति॰ पुरोगधणमभिपायोर्वास्मोपस्तीलैकिपायानाकि
पस्सेमाणः पभृषु मेधिदोदेयानांविशामनुमोधितस्ये॰ आमनाम्नोमकृतपान्हि द्रस्ताविंगप्रस्वर्यजमानाय विंदति॰ पुरोअयावभिपार्थे दिगाहिपसमनीपगमन

28

माभिपूर्तिः अभिघारणं च वेदेन विभक्ती सतयोः सामर्थ्यात् संवात शाखः उपास्येति गार्हपत्याज्जनः उपस्तीर्णइति पुरोडाशस्यापनार्थेपात्रे [illegible] द्दसर्पः।
न्दूतानिर्दे उपस्तान स्यो वासनात्या कालिकतं गमयाति नत्रापं क्रमः। प्रथमं वेदेन पुरोडाशयोर्विभक्ती कन एः पुरोडाशपात्री स्या पूर्वत स्याः स्थाने ह पेठपस्ता
रः। पुरोडाशयोर्वाभिघारः। तयोकदगु दासनं पात्र्यां स्थापनं प्राणदानं चेति। अनेकयजमानकेयजमाना॰ स्थाविंदयजमानेभ्योवैदेति शेषः। यथादेवतमनु
दः अंजननमंत्रे॰ त्रिंगथेत सस्यानेयथादेवतं यस्य हविषो या देवता तामनतिक्रम्य मतदेवतावा॰ [illegible] अन्यादितीयां तृपदमप्येवं यथाग्नीषोमीये
पुरोडाशे ग्नीषोमोणेति दोहवोर्दिंगथे ला दिः एतदभिघारणं च हविर्मात्र स्य भवति॰ मूर्वत चेपुरोडाशकाविभस्यो पूनकेणार्थत्वात्। ममनाक्ति कपालान्यपा
नियर्मे कपालानुपवित्र्यांतितोधमः। प्रस्तस्तान विभ्रनष्ठं यज्ञसधिमुं च तामिति॰ मयनक्ति प्रसेको मनक्ति कपालानि पथानक्रमेण॰ अतिकपाले चमंत्रप्रयोगो
ऋ वचनेनुप्रयावर्मनतएवाविभनावेकपालदिकपाले यथ दशः यदना व समवायात्त्॰ तूष्णीं वा॰ मसनक्ति कपालानि॰ मंत्रस्यपोदासयति॰ मंत्रस्य प तस्या
वाविनाप्रवरणे भेसत्यानेनकपालानां तमंत्रेणप्रथममनुदासयासौदितीयमुदासयामी सेवमादि कपालानामुदासयत्ति॰ प्रिसतो कपालनमीनीक्रमकार्य रस्यांज
नो दासने भवतः। प्रियेणधाम्नेति हवीः विषेधां सता कपाल मरलि त्रिसर्वाण्याज भने हवीषि आज्यस्याजीपुरोडाशादीनि वेधा आमेर्णे [illegible] अथवा पाउत्तरतउ
दर्क्षं स्यानि सत्ता कवा अभसदन्विति मंत्रेणनानितानि सर्वाण्युपयोगक्रमेणजन्मने प्रथममाज्यस्याज्यं स्थनतोध्रुवभक्तवा स्थाप्यानंततः पुरोडाशादेवि सेवं पा

सुवेण

प्रियेण

29

रिपत्नपत्नी यादिपत्नपत्नी निमित्तं चाने कः यजमानके यथामध्यमत्र एः। विमता वयुपयोगकामेन हविषामालंभनं तेन भी वालंभ यानं न देयवस्त्रापालंभनं पयो
कार्यं यादि मामिसालानं आलभते हृदयं देवेहलेन स्पृशन्ती सर्वः। हृदयस्यात्माभिव्यक्ति स्थानत्वान दालंभे आत्मालंभोपचारः। न स्त्रात्मन आत्मा
ग्रंथत्वसर्व रहित स्यमाधाराउलंभः संभवति एतदुक्तं भवत्युपस्पर्शनं आत्मानमालभ्यापस्पृश्येदिति परिभाषणात् सचापमालंभ आत्मसंस्कारः
करिष्यमाणकर्मार्थ आराद्उपकारकः। तत एवापरोक्षमुखायां च पुनः पुनर्हृदयाभिमर्शनेन भवति। अथ मनः सद्भावकृते न नदेमात्मनः कर्म समाप्तिपर्यंतं
संस्कृतत्वात् अनवाद्यतोपायनमनवाद्यतोपायनं यजमानस्य पत्न्यादेर्वा दर्शनात् इदं अभ्यासो ध्यायमसमाप्तिमत्यच न मार्ग्यः॥ ॥इति कातीयसूत्राणनु
दयं करदर्शिने हस्यसर्वसंस्कारे ध्यायो द्वितीयः संगतः समाप्तः समाप्तः सनातापणादि एषः संतु कातीयसूत्रपः। कृत्वा निधेयं विकल्पाः सकलानं दहेत वः॥

४४४६ प. २५

कात्यायन गाथ्र पाठ कोप

१.००